

HILSCHER REZSŐ
ALAPÍTVÁNY

Vol. 34. (2023) No. 4.

DOI 10.48007/esely.2023.4

chance

Journal of
Social
Policy

C
J
S
P

esély

Társadalom- és
szociálpolitikai
folyóirat

e
s
é
ly

ISSN 0865-0810

TÁRSADALOM- ÉS SZOCIÁLPOLITIKAI FOLYÓIRAT

Kiadja a Hilscher Rezső Alapítvány

Szerkesztőségi cím:

✉ esely@esely.org

Főszerkesztő:

DR. CZIBERE IBOLYA

SZERKESZTŐSÉG:

Szerkesztők:

Dr. Czibere Ibolya
Dr. Farkas Zsombor
Dr. Juhász Gábor
Dr. Rácz Andrea

Olvasószerkesztő:

Dr. Nemes-Zámbó Gabriella

Tördelőszerkesztő:

Juhászné Marosi Edit

Szerkesztőségi titkár:

Dr. Molnár Éva

ISSN 0865–0810

www.esely.org

DOI 10.48007/esely.2023.4

Megjelenik évente négyszer.

Tartalom

TANULMÁNYOK

- 3** FEHÉR BORÓKA – LENGYEL LEA
Hajléktalanság családok több generációjában
- 20** DOROGI KIARA DOMINIKA – HEGEDŰS ROLAND
Kiket és hogyan fogadnak el a pedagógusok?
*Sajátos nevelési igényű gyermekek, felnőttek elfogadása
a többségi pedagógusok és gyógypedagógusok körében*
- 39** SZABÓ SÁNDOR – CSOBA JUDIT
A társadalmi biztonság dimenziói és a szabadság garanciái napjainkban

Hajléktalanság családok több generációjában

Fehér Boróka – Lengyel Lea

FEHÉR BORÓKA: BMSZKI és KRE GESZK; fboroka@gmail.com

LENGYEL LEA: BMSZKI; lengyel.lea@gmail.com

ABSZTRAKT A tanulmányban 21 család különböző tagjainak a szociális munkások által rögzített történeteiben (első interjúk, felvételi kérelmek, gondozási naplók) át vizsgáljuk, hogy milyen tényezők vezettek ahhoz, hogy a szülők, felnőtt gyermekeik és akár unokáik is hajléktalanellátó intézmények szolgáltatásait vegyék igénybe. Az egyik szempont a különböző generációk – a szülők (a mintavétel sajátossága miatt elsősorban anyák) és gyermekek – családi háttere, iskolai végzettsége, valamint a gyermekvédelmi szakellátás hatásai a gyermekek életútjára. Különbségeket találtunk továbbá a nemek helyzetében, lehetőségeiben. Tanulmányunk végén kísérletet teszünk arra, hogy felvázoljuk, milyen szociálpolitikai intézkedések lennének szükségesek ahhoz, hogy ne váljanak családok generációi hajléktalanná.

Kulcsszavak: hajléktalanság, anyaság, család, hátrányos helyzet, másodgeneráció

The regeneration of homelessness – several generations of families in homeless services

ABSTRACT In our article, we explore the factors that have led to several generations of families (parents, adult children and in a few cases, even adult grandchildren) becoming homeless. Analysis is based on documents from social work (first interviews, application forms and care reports) of homeless services. One of the factors is family background, education and the role of child protection services in both the parents' (due to the method of collecting data, this mostly means mothers) and the children's generation. We have found differences between the situation and possibilities according to gender. At the end of our study, we propose some measures of social policy needed to prevent several generations of families becoming homeless.

Keywords: homelessness, motherhood, family, vulnerable situation, second generation

BEVEZETÉS

Évek óta foglalkoztat mindkettőnket a hajléktalan élethelyzetben élők, különösen a nők sorsa. Korábbi írásainkban (lásd pl. Lengyel 2021, Fehér – Lengyel 2023) összefoglaltuk, amit a hazai és nemzetközi szakirodalomban¹ összegyűjtöttek a témában: hogy a férfiak és nők másként élik meg a hajléktalanságot, nem feltétlenül ugyanolyan típusú intézményekben élnek, ha hajléktalanná válnak és számos eltérő szükségletük miatt másfajta ellátásokra (is) szükségük lehet, mint a férfiaknak. Az idén 25 éves február 3-ai országos adatfelvétel² válaszait összehason-

¹ Lásd például Mayock – Bretherton 2021, O'Sullivan 2020, Bretherton és Pleace 2018, Baptista 2010 vagy Mostowska 2016.

² A Február 3 kutatás (felnőtt) hajléktalan emberek szállásain, illetve közterületen élők körében gyűjt adatokat. Nem fedi le pl. a családok átmeneti otthonában vagy menedékházakban élő családokat, nőket, vagyis nem tekinthető teljes körűnek a hajléktalan élethelyzetű nők megértése szempontjából. A hivatkozott tanulmányban az adott évi több mint 10 000 válaszadó kb. 23%-a volt nő.

lítva tudjuk például, hogy a hajléktalan élethelyzetű nők iskolai végzettsége lényegesen alacsonyabb, mint a férfiaké (pedig a hajléktalan embereké összességében is alacsonyabb a nem hajléktalan élethelyzetű lakosságénál!), s bár a hajléktalan emberekről sokszor azt gondolják, hogy magányosak, ez inkább a férfiakra igaz: a nők fele nem egyedül él – zömében házastársal, élettárral, csoportban, kisebb részük felnőtt gyermekével vagy szülőjével, egyéb rokonával él (lásd Fehér – Kovács 2018, 9. ábra).

Magyarországon a hajléktalan nőkre általában nem tekintünk anyaként, hiszen a hajléktalanellátó intézmények csak nagykorú embereknek tudnak segítséget nyújtani. Azok a hajléktalanság veszélyébe kerülő családok, és köztük felülreprezentáltak a női egyszülős családok, ahol kiskorú gyermekek is élnek, vagy rokonok, informális kapcsolataik mozgósításával tudnak akár csak ideiglenes lakhatást biztosítani maguknak és gyermekeiknek (rájuk rejtett hajléktalanként³ tekintünk), vagy családok átmeneti otthonába, illetve anyaotthonba kérik a felvételüket (Budai 2015). Mivel ezek az intézmények a bántalmazott nők menedékhelyeivel együtt nem tartoznak a szűken vett hajléktalanellátáshoz, az itt élő nők (és gyermekeik) sem szerepelnek a hajléktalan emberekkel kapcsolatos adatgyűjtésekben. Azoknak a nőknek azonban, akik a hajléktalanellátó intézményekben éjszakáznak, több gyermekük van, mint a hajléktalan férfiaknak és rendszeresebben tartják velük a kapcsolatot, a nők majdnem 5%-a továbbá felnőtt gyermekével él hajléktalanként (Fehér – Kovács 2018).

2022-ben ötven, a BMSZKI átmeneti szállóin élő hajléktalan nő esetkezelésben történt munkáról szóló adatainak másodelemzését végeztük (Fehér – Lengyel 2023), ami szintén a fentieket igazolta: a hajléktalanellátó intézményekben több olyan ember él, akinek édesanyja, édesapja, gyermeke vagy unokája szintén ilyen intézményben lakik vagy más, hajléktalan emberek számára létrehozott nappali szolgáltatást vesz igénybe (például nappali melegedőt, hajléktalanok álláskereső irodáját vagy csak jelentkezett átmeneti szállóra). Az élethelyzet átöröklődése, a kitörési lehetőség hiánya több, családtörténeti munkából is ismert. Pasqualetti (2017) a budapesti Balog család tagjainak élettörténetét követve arra jutott, hogy bizonyos élethelyzetek, például az állami gondozásban nevelkedés nemcsak hogy örökletes, de már természetes is a vizsgált három generáció tagjai számára. Szintén Balogékat vizsgálva jutott arra a szerző, hogy a magyar szegényellátás minden intézménye megjelenik a család esetében. Mindemellett azonosítja azokat a sarokköveket, melyek a társadalomból való kiszakadás, a devianciába hajlás eleme és amik gátolják a társadalmi mobilitás lehetőségét. Fábíán (1977) negyven évvel korábbi munkájában a fővárosi barakktelepen élő Makoldi családot vizsgálta. A családtagokkal folytatott beszélgetések ismertetése mellett arra hívja fel a figyelmet, hogy a család nehéz helyzetét a magas gyermekszám mellett a családfelelő alkoholizmusa adja.

Számos egyéb tényezőt ismerünk, ami rontja a szegénységbe születők társadalmi mobilitásának esélyeit. A szegénységben élő nők fogamzásgátlási lehetőségei például gyakran rendkívül korlátozottak (Czibere – Molnár 2016), Albert és Dávid pedig kutatásában (2001) megállapítja, hogy a hajadon hajléktalan nőknek több gyermeke van, mint a hajadon nőknek általában. Ha pedig egy nő hajléktalanként esik teherbe, leggyakrabban nem viheti magával újszülöttjét a kórházból (Neményi – Messing 2007). S mivel a kisgyerekkori kötődésnek kulcsszerepe van az egészséges felnőtté válás során (lásd pl. Révész 2015 vagy Perry – Szalavitz

³ Hidden homelessness, családi vonatkozásban lásd pl. Baptista et al. 2017.

2021), talán nem is meglepő, hogy azok, akik maguk is sok hátránnyal vágtak neki az életnek, ezeket utódaiknak is átörökítik. Győri a már említett február 3-ai adatok alapján maga is arra az eredményre jutott az állami gondozás és hajléktalanság kapcsolatát vizsgálva, hogy bár nem minden állami gondozott válik hajléktalanná, „*az igen alacsony iskolázottság, a biztonságos érzelmi és anyagi háttér teljes hiánya, a sokszor sérült lelki és pszichés állapot, valamint az etnikai hovatartozás hátrányai végül is, ha kerülő úton is, de igen gyakran mégiscsak a hajléktalanságba vezetnek*” (Győri 2021: 108.). Ezeket a többszörös hátrányokat vizsgáltuk mi is az alábbiakban bemutatott kutatás során.

KUTATÁSUNK

Jelen tanulmányunkban arra keressük a választ, hogy milyen tényezők vezettek oda, hogy egész családok, két vagy akár több generáció is hajléktalanná váljon, s hogy találunk-e különbségeket az e családokhoz tartozó hajléktalan nők és férfiak helyzete, történetei között. Mintákat kerestünk a hajléktalanná vált családok sorsában, például a nemek, a generációk, a származás szerint.

Adatgyűjtésünkben 2013 és 2023 között a BMSZKI⁴ intézményeiben átmeneti szálláson élő hajléktalan nőket vettünk a mintába azon kb. 150 fő közül, akik korábbi adatfelvételeinkben⁵ szerepeltek. A BMSZKI ügyfényilvántartó rendszerében az ellátott neve mellett van mód az édesanya nevére is keresni, így találtunk rá arra a 21 nőre, akinek legalább egy gyermeke⁶ szintén igénybe vevője volt valaha az intézményrendszernek.⁷ Összesen 69 fő adatait elemeztük. Látva azokat az indikátorokat, melyek a másodgenerációs hajléktalanná válás rizikóját növelik, vélelmezhető, hogy vannak még olyan édesanyák a két korábbi mintánkban, akik esetében újratermelődött vagy megismétlődött a hajléktalan élethelyzet, ugyanakkor a fenti adat alapján így is minden hetedik nőnek van olyan egyenesági rokona, aki hajléktalan!

Kutatásunkban a mintába került emberekkel készített első interjúkat, valamint az egyéb, szociális munkás által a gondozási folyamatról írt feljegyzéseket elemeztük, illetve egyes esetekben csupán egyszerű adatlapok szolgáltak forrásként. Az *első interjú* egy, a BMSZKI belső eljárásrendje által szabályozott kötelező beszélgetés, mely az átmeneti szállóra beköltöző lakó és az esetkezelő szociális munkás között valósul meg⁸. Ez általában kettejük első formális találkozási pontja – a beszélgetés időtartama, s így a leírt szöveg hossza függ attól, az ügyfél mennyi

⁴ A BMSZKI (Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei) a Fővárosi Önkormányzat hajléktalanellátó szervezete, mely Budapest több kerületében működtet széleskörű ellátásokat egyedülálló vagy párjukkal együtt élő hajléktalan férfiak, nők és gyermekes családok számára.

⁵ Fehér 2018, Fehér – Lengyel 2023.

⁶ Korábbi mintáinkban voltak olyan fiatal nők, akiknek egyáltalán nem volt gyermeke vagy azok még nem töltötték be a 18 éves kort, így adataik nem szerepeltek az intézmény online nyilvántartó rendszerében. Nekik az édesanyjukat kerestük a nyilvántartásban, találat esetén pedig tovább kutattunk az esetleges testvéreik után.

⁷ Fontos kiemelni, hogy bár Budapesten több hajléktalanellátó szervezet segíti a rászorulókat, adatbázisaik nem hozzáférhetőek egymás számára, így ha valamely mintába került édesanyának oldalági rokona vagy gyermeke más szervezet szolgáltatásait veszi igénybe, arról nincs információnk. Mivel a fővárosi hajléktalanellátásnak a BMSZKI csupán egy, bár jelentős szereplője, adataink semmiképpen sem tekinthetők teljes körűnek még Budapest vonatkozásában sem.

⁸ Kizárólag egy olyan intézmény van, ahol minden beköltöző a szakmai vezetőnél vesz részt az első interjúban.

mindent szeretne vagy tud megosztani magáról és az életéről, s az esetkezelőnek milyen eszközei, készségei vannak az információszerzésre. Az első interjú félíg strukturált interjúnak tekinthető, melyben vannak megadott szempontok (lakáséletút, foglalkoztatási, egészségügyi helyzet, kapcsolati háló stb.), ugyanakkor nincs külön kérdéssor az olyan, a nőket talán inkább érintő területekre, mint a gyermekek vagy a családon belüli bántalmazás. A BMSZKI intézményeiben három hónapos jogviszonyok vannak, minden jogviszony lejártakor úgynevezett összefoglaló értékelést ír az esetkezelő az elmúlt hónapok során megtett lépésekről, elért eredményekről és az új jogviszony időtartamára kitűzött célokról. Emellett minden találkozásról rövid bejegyzést tesz az úgynevezett *gondozási napló*ba.

Az eddig említett dokumentumok másodelemzés során való használhatósága függ annak minőségétől. Az interjúkról szöveges összefoglaló készül, mely egyes esetekben részletes, akár szó szerinti idézeteket is tartalmaz, másoknál tömörebb, lényegre törőbb a szöveg. Ugyanígy a gondozási naplókban is szerepelhet egy részletesebb beszámoló a találkozásról, vagy csupán annyi, hogy „segítő beszélgetés”. Azokat az eseteket, ahol egy egyén vonatkozó dokumentumai erősen hiányosak, nem zártuk ki a mintából, hanem az egyes vizsgálati szempontoknál hiányzó adatként jelentettük meg. Mivel kutatásunk főként kvalitatív adatokon alapul, azok számszerűsíthető adattá formálása eleve kihívásokkal teli, továbbá sok esetben azt találtuk, hogy a széleskörűen folytatott első interjú adatfelvétel is sok hiányosságot rejt, például azért, mert ekkorra még nem épült ki a bizalom a kérdező és a lakó között.

Adatgyűjtésünket kiterjesztettük az úgynevezett *FET⁹ adatlapra*. A BMSZKI rendszerében, ha valaki szeretne átmeneti szállóra költözni, részt kell vennie egy felvételi beszélgetésen, melynek vezérfonala egy kérdőívhez hasonló adatlap. Ebben például olyan, a kutatás szempontjából nagyon releváns adatok szerepelnek, mint hogy hány gyermeke van, hol aludt előző éjjel, mikor kezdődtek a lakhatási gondjai, mennyi bevétele van, van-e olyan családtagja, aki szintén hajléktalan. A felvételi folyamat az üres férőhelyek függvényében néhány naptól akár több hónapig is eltarthat, ez idő alatt az éjjeli menedékhelyeken várakoznak az ügyfelek.

Munkánk során a mintába került 69 fő 46 első interjút és kapcsolódó gondozási dokumentációját dolgoztuk fel¹⁰. 15 főnek csak FET adatlapja volt, további 8 főről csak alapinformációkat tudtunk. Előbbi csoportba azok tartoznak, akik megjelentek a felvételi beszélgetésen, de vagy nem költöztek be átmeneti szállóra vagy ott olyan rövid ideig¹¹ laktak, hogy nem készült el az első interjú. Az a 8 fő, akiről csak alapinformációnk van, igénybe vette a BMSZKI valamely szolgáltatását, azonban olyat, ahol nem készül első interjú vagy részletes gondozási napló, például egy nappali melegedőt vagy a háziorvosi rendelőt, s jellemzően csak pár alkalommal.

⁹ Felvételt Előkészítő Team.

¹⁰ Az első interjúk és a gondozási naplók egyénekkal, nem pedig családokkal való munka eredményei – így többnyire nem kapcsolódnak össze a családtagok dokumentumai, s a történeteik közötti esetleges ellentmondásokat nem tudtuk tisztázni.

¹¹ Az átmeneti szálló rövid időre szóló igénybevételének legfőbb oka a vidékre költözés, a jogviszony súlyos házi-
rendsértés vagy a térítési díj tartozás miatti felmondása.

A MINTA

A mintánkat kezdetben 22 család alkotta. Egy család esetében a korábban a mintánkba került fiatal nő három testvérét találtuk meg a nyilvántartásban, illetve egyikük első interjújából ismert volt számunkra az édesapjuk neve is, így őt is megkerestük. Ők voltak az egyetlen család, ahol az édesanya nem szerepelt a nyilvántartásunkban, azonban azonosítható volt a másodgenerációs vonal. Mivel több szempontból is nagyon elkülönültek a fennmaradó 21 családhoz képest, kizártuk őket az elemzésünkben.

A mintába került 21 édesanya közül ketten a férjükkel együtt vesznek igénybe ellátást, így két édesapa szerepel a mintánkban.¹² A nőknek összesen 40 gyermeke van, akik közül 15 férfi és 25 nő. Két felnőtt unokát¹³ is találtunk, egy lányt és egy fiút. Az édesanyáknak három testvérük, egy nő és két férfi szerepel az ügyfényilvántartásban. Van továbbá egy nagymama, aki az egyik anyának az édesanyja, életkora alapján azonban nem őt tekintettük édesanyának – így összesen három olyan családot találtunk, ahol három generáció élt hajléktalanságban.

A legfiatalabb személy 18¹⁴, a legidősebb 69 éves volt. (Érdekesség, hogy a legeslegfiatalabb mintába került hajléktalan ember a 18. születésnapján jött el édesapja házából és jelent meg azon az éjjeli menedékhelyen, ahol édesanyja akkor megszállt.) Az édesanyák korosztálya 39 és 69 év közötti volt, a gyermekek 19 és 49 év közöttiek, az unokák pedig 18 és 20 évesek. A legtöbben az első igénybevételt megelőzően lakásban laktak, azaz főként tartozás miatti kilakoltatás, az al- vagy ágybérlet hirtelen megszűnése vagy a lakás hirtelen lakhatatlanná válása miatt fordultak a BMSZKI-hoz. Az iskolázottsági szint szerinti bontásban nem találtunk felsőfokú végzettséggel rendelkező személyt, pedig a hajléktalan emberek között előfordul. A legjellemzőbb iskolai végzettség a 8 általános, de vannak olyanok, akik egyáltalán nem jártak iskolába, illetve érettségivel vagy szakképesítéssel rendelkezők is. A mintába került személyek harmadának munkabérből van bevétele. 24-en, összesen 11 családból valamely rokonukkal egy időben jelentek meg a BMSZKI-nál, közülük egy testvérpár. Az anya-gyermek párok közül hárman a fiukkal, heten a lányukkal érkeztek a rendszerbe. A második generációban a magyar társadalomhoz képest is felülreprezentált a nők aránya, nem csak a szülővel együtt hajléktalanná válók körében.

¹² Az, hogy csak két férjet találtunk, nem jelenti azt, hogy a mintába került nőknek nincs párkapcsolatuk. A későbbiekben bemutatjuk az erre vonatkozó adatokat.

¹³ A BMSZKI családok átmeneti otthonát is működtet, melynek adatbázisa közös a hajléktalanellátó résszel, így mellettük több olyan kiskorú unokát is találtunk, akinek a nagymamája szerepelt a mintában, azonban meghatározásunk szerint ők „csak” veszélyeztetettek a hajléktalanná válás által, így nem számoltuk őket a harmadgenerációs hajléktalan családok körébe.

¹⁴ Hajléktalanellátó intézményekben csak felnőttek fordulhatnak meg. Ugyanakkor az élettörténetekből kiderült, hogy valójában többen nagykorúvá válásuk előtt váltak hajléktalanná – például közterületre költöztek szintén kiskorú párjukkal, vagy rokontól rokonig vándoroltak szíveségi lakáshasználóként.

MÁSODGENERÁCIÓS HAJLÉKTALAN ÉLETHELYZETŰ CSALÁDOKRÓL ÁLTALÁBAN

Gyermekek

Vizsgáltuk a mintába került hajléktalan emberek gyermekeinek számát, valamint a gyermekek gyermekeinek számát. Az volt a hipotézisünk, hogy azok a felnőttek, akiknek szülei hajléktalanná váltak, kevesebb gyermeket vállalnak. Számszerűen ez igazolódott, azonban sajnálatos módon túl sok volt az adathiány, illetve az említett gyermekek még abban az életkorban vannak, hogy vállalhatnak gyermekeket.

Hét anyának egy gyermeke van, ők szintén hajléktalanellátást vesznek igénybe. Négy anya-gyermek páros egyszerre kért segítséget az intézménytől. A 39 éves Mária¹⁵ 19 éves lányával együtt került egy éjjeli menedékhelyre, s lakik most egy átmeneti szállón lányával közös szobában¹⁶. Lakhatásuk sosem volt biztos, hajléktalanná válásuk rövid története: „Az albérletet, amiben élnek, közben eladják, és ki kell költözniük. 1 hónapot csavarognak, hálózsákban alszanak, lemennek a Balatonra stb. Pesten nem találnak más szállást, csak a [fapadot]”¹⁷. Itt töltenek pár éjszakát, majd az [átmeneti szálló] felveszi őket, egy 4 ágyasba. Szeretnének innen kétágyasba kerülni. Nem érzik jól magukat a szobában.”

Kinga (45) édesanyjával (66) együtt vált hajléktalanná, időközben fia is elérte a 18 éves kort, s szintén megjelent a BMSZKI rendszerében, azaz esetükben háromgenerációs hajléktalanságról beszélhetünk, ahol a szülő-nagyszülő felnőttként vált hajléktalanná, míg a gyerek/unoka állami gondozásból kikerülve nem tudta biztosítani a stabil lakhatást önmaga számára. Kinga (és fia, Márton későbbi) hajléktalanná válása: „Kinga az édesanyjával költözött az [átmeneti szállásra]. Korábban a Y. kerületben éltek egy önkormányzati bérlakásban, az élettársával, fiával és az anyjával. A párja többször bántalmazta. Ő az utcára menekült az akkor egyéves körüli gyerekekkel.”

Szintén bántalmazás elől menekülve, bár késleltetve költözött Budapestre, s vált hajléktalanná Rita (56) és lánya, Zita (23), akik a BMSZKI egyik páros szállóján¹⁸ élnek. Rita elbeszélése a krízisről és utóöngéjéről: „Rita életében a gondok akkor kezdődtek, amikor férje egyre többet kezdett inni. Az életük megromlott, az ügyfél és lánya rettegtek otthon. Ritát verte is a férfi. Végül 2014-ben anyát és lányát elzavarta otthonról a család részeg, agresszív feje... Három évig még vidéken, albérletben laktak, ám itt alig tudtak megélni. Munka reményében költöztek végül Budapestre lányával.” Zita szemszögéből ugyanezek az évek: „Gyermekkorát nem tudja felidézni, „mintha meg sem történt volna”. Vélhetően az apuka abúzusai miatti trauma az oka. A gyermekkoráról nem tud emlékeket felidézni, nem voltak barátai, társas kapcsolatai az osztályban,

¹⁵ Az anonimitás érdekében a mintába került személyek nevét megváltoztattuk, s kitalált keresztnévvel szerepelnek tanulmányunkban.

¹⁶ Az átmeneti szállók eltérő komfortfokozatúak: egy olyan intézmény van, ahol egyágyas szobák vannak, több intézményben vannak kétágyas szobák párok (együtt érkezők) számára, de a legtöbb intézményben ennél több ismeretlen osztja meg a szobát egymással.

¹⁷ A fapad az éjjeli menedékhely népszerű szinonimája. A legtöbb menedékhely nem koedukált, vagy férfiakat, vagy nőket fogad, nagy hálótermekben.

¹⁸ A BMSZKI nem csak élettársakat vagy házastársakat fogad a páros szállón, hanem olyan hajléktalan embereket, akik valamilyen rokoni kapcsolat (anya-gyermek, testvérek) vagy egyéb (barátság) miatt szeretnének együtt élni.

olyan, mintha csak megtörténtek volna a feje fölött a dolgok. ... Az apa azóta is a házban lakik, alkoholizmusa miatt kényszerült az anyukája és ő, hogy elköltözzenek onnan. Gyakran bántalmazta is az asszonyt. Amikor Zita nagyobb lett, volt, hogy közējük állt, olyankor ő is kapott. Apja alkoholizmusa 14-15 évvel ezelőtt kezdődhetett. Az apa az alkoholproblémái miatt már a munkáját is elvesztette. Erre az időszakra Zita úgy emlékszik vissza, hogy nem egyszer kellett az apjáért menniük a detoxikálóba édesanyjával."

Tizenegy anyának van legalább négy gyermeke. A gyermekek közül ugyanez öt személyre igaz. Amáliának kilenc testvére volt, közülük kettő féltestvér. Gyermekkora bántalmazásokkal teli: „Amália volt a »fekete bárány«, apja nagyon sokat verte őt. Két nővérével aztán a nagyszülőkhöz került, ott már jobb volt a sora. Időnként azonban újra hazavitték őket („a hajmánnál fogva ráncigáltak hazáig”) és folytatódtak a kegyetlen verések. Valahogyan az ügyfél anyja is részt vett ezekben a kegyetlenkedésekben: „Kilenc gyereke az asztalnál ült és kapott enni, én a kályha mellett, külön, és csak csontokat dobáltak nekem...” 16 éves korában ment férjhez. „Párjával és 4 gyermekével élt itt [lakásban]. Párkapcsolata azonban megromlott, az élettársa verte őt. Itt ismerkedett meg jelenlegi párjával, F. G.-vel. Kapcsolatuk komolyra fordult, Amália elhagyta addigi élettársát (és gyermekeit) és G.-vel [egy másik városba] mentek. Itt vették igénybe először a hajléktalanellátás szolgáltatásait. Ekkor már Amália ismét várandós volt, G.-vel közös gyermeküket várták. 2016. május elején a jobb élet reményében jöttek Budapestre. Az utcán, hajléktalanoktól hallottak az [átmeneti szállóról], ide mentek. A [szállóról] egy [másik szállóra] irányították őket. Négy nagyobb gyermeke tehát az apjuknál vidéken maradt. Ötödik gyermeke születésekor a [szállóról] vitte be a mentő a kórházba. A gyermek a kórházból csecsemőotthonba került.”

Réka maga is sokgyermekes családba született, majd állami gondozásba került. Élettársától kilenc gyermeke született, jellemzően anyaotthonban és családok átmeneti otthonában nevelte őket. „Gyermekkorát intézetben tölti Ny-n. ... Hatan testvérek, ő a legidősebb. ... 22 évig volt élettársi kapcsolata Sz. D.-vel. A kapcsolatban sokszor és súlyosan bántalmazta Rékát, három alkalommal megszurta. Élettársa több alkalommal volt büntetve, illetve volt BV-ben. Kilenc gyermekük született. Gyerekeivel van kapcsolata. Egy gyermeke önálló bérlakásban él saját családjával; egy BV-ben van; négy gyermek intézetben él. Látogatja őket.”

A gyermekekkel kapcsolatban azt is vizsgáltuk, hányan veszik igénybe a BMSZKI szolgáltatásait. Ez nem jelenti azt, hogy az édesanyjukkal egy időben vagy ugyanabban az intézményben élnének, kizárólag azt, hogy volt olyan időszak, mikor a szervezettől kértek segítséget. Tizenegy nőnek egy gyermeke, négyüknek kettő, szintén négyüknek három gyermeke, míg kettejüknek legalább négy gyermeke fordult meg nálunk. Egy nagy családról a későbbiekben számolunk be részletesebben, mert példájuk jól mutatja, hogy a gyermekkori hátrányok mellett a diszfunkcionális családok és a kilátástalanság hogy vezet különböző módokon ugyanúgy a hajléktalanságba egy egész családot akár egy időben, akár más-más okból kifolyólag, eltérő időpontokban.

Származási hely

A BMSZKI ügyfélnyilvántartása tartalmaz bizonyos alapvető adatokat, például a születési helyet, így ez hiánytalanul a rendelkezésünkre állt. Az ország legszegényebb régiójából, Észak-Magyarországról 6 család 21 tagja érkezett, köztük a legnépesebb család, ahol az édesanya öt

gyermeke mellett még egy unokája is biztosan hajléktalanná vált.¹⁹ A gazdasági szempontból közepre eső régiókból 2 család 9 tagja. A leggazdagabb régiókból összesen 13 család 39 tagja, akik közül 30-an (9 család) fővárosi születésűek.²⁰ Az átlagos családméret a leggazdagabb régiókban a legkisebb, míg a középső régiókban a legnagyobb.

Úgy tűnik, a főváros szívóereje a hajléktalanellátásban is minden irányban megnyilvánul – az ország gazdagabb és szegényebb régióiból egyaránt érkeznek Budapestre hajléktalan (és nem hajléktalan) családok. A fővárosban vidéki településekhez képest sokkal többféle intézmény érhető el, akár kerekesszékekkel vagy párral együtt is lehet elhelyezést találni. Bár az 1993: III. ún. Szociális törvény 86. §-a előírja, hogy a településeknek a lakosságuk méretétől függően milyen típusú szociális ellátást, így hajléktalan emberek számára szállót kell biztosítani, nem rendelkezik a jogszabály arról, hogy hány férőhelyet kell működtetni különböző nemű és egészségi állapotú emberek számára.²¹ Sok helyen a szűkös lehetőségek miatt egy-két évben szabják meg a szálló használatát, így a lakónak még akkor is más elhelyezést kell keresnie, ha élethelyzetében nem állt be ennyi idő alatt jelentős változás. Számos településen csak egyetlen szálló működik, így ha valami miatt nem maradhat ott egy hajléktalan ember (pl. személyes konfliktusok miatt), másik településen kell szállást keresnie.

Az első interjúkban 32 esetben nem találtunk információt arról, hogy a megkérdezett mely településen nevelkedett. Az a 39 személy, akiről tudjuk, hol töltötte a gyermekéveit, ha nem is pont a születési helyén, jellemzően azonos megyében nevelkedett, azaz a fővárosba áramlásuk már felnőttként történt. Ezt igazolja az is, hogy mikor azt vizsgáltuk, a felnőtt gyermekek hol aludtak korábban, közel a negyedük, kilenc fő esetében azt találtuk, hogy vidéken voltak, s onnan érkeztek a fővárosba, ráadásul úgy, hogy vagy az ismeretlenbe jöttek, vagy a már Budapestre, de erdőben élő hajléktalan rokonok kunyhóiba volt „meghívásuk”.

Vanessza (21) mélyszegénységben élt az ország egyik legszegényebb régiójának kisközségében. Ikertestvérével együtt nevelőszülőkhöz került kisiskolás korban. A szomszéd faluból származó szerelmével nagykorúvá válása után úgy döntöttek, hogy a fővárosban próbálnak szerencsét. *„Pesten az anyja először rokonoknál helyezte el a fiatal párt, majd szerzett nekik lakhatást egy zuglói konténerben. Eközben az édesanya éjjeli menedékhelyen lakott, illetve alkalmi munkákat végzett, néha lányával és annak párjával együtt: „lomiztunk, kábeleket szedtünk, eladtuk...” Ahogy jött a hideg idő, jelentkeztek a FET-en, édesanyja javaslatára. Így kerültek az [átmeneti szállóra], mely életük első tapasztalata a hajléktalanellátásban.”* Öccse, Sándor, három évvel fiatalabb nála. Nagykorúvá válása után nem sokkal ő is Budapestre költözött. *„Pár hónap tétovázás után Sándor, aki addig barátoknál lakott, úgy döntött, követi Vanesszát és*

¹⁹ Mivel adataink 2013 és 2023 közöttiek, a származási helyet egy olyan térképre vetítettük, mely 2017-ben mutatja a szegénység vagy társadalmi kirekesztődés kockázatának kitért arányát, régióként (Portfolio 2018). A döntésünk mellett szöveg is, hogy ebben az évben jelent meg igénybe vevőként a legtöbb mintába került személy. A leginkább veszélyeztetett (26,1–33%) régió Nógrád, Heves és Borsod-Abaúj-Zemplén megye. Közepes rizikófaktorúak (14,1–26%) az alábbi megyék: Somogy, Baranya, Tolna, Bács-Kiskun, Jász-Nagykun-Szolnok, Csongrád-Csanád, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar és Békés. A legjobb helyzetben (12,5–14%) a következő megyék vannak: Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala, Veszprém, Komárom-Esztergom, Fejér és Pest.

²⁰ Akár meglepő is lehet, hogy az ország szegényebb régióiból csupán ennyi család érkezett.

²¹ Ráadásul hajléktalanszállót (éjjeli menedékhelyet vagy átmeneti szállót) csak a harmincezer lakos feletti települési önkormányzatoknak kötelező működtetni, így a kisebb településen hajléktalanná válóknak választaniuk kell: vagy maradnak helyben és közterületen éjszakáznak, vagy egy nagyobb városba vándorolnak.

édesanyját, akik Budapesten vannak. Zavaros, hogy mikor költözött fel Budapestre és mennyi időt töltött itt, mielőtt szállóra került volna. Utcán volt egy hetet, a [...] Stadion környékén. ... Édesanyja jelenleg az [átmeneti szállón] lakik, a felvételikor szerették volna, ha Sándor is mellette tudna maradni, de végül a [szállóra] vették fel, ahol testvére, Vanessza lakik a párjával. Mindennap velük tölti a napját, ugyanarra az alkalmi munkahelyre jár építőiparban, mint sógora.”

Iskolázottság

Ötvennégy alanyunk iskolai végzettségét ismertük. A tizenöt adathiányból tizennégy a gyermekek generációjából adódott. Általánosságban azt találtuk, hogy a gyermekek iskolai végzettsége jobb, mint a szülők generációjában. A szülők közül többen vannak, akik vagy nem jártak egyáltalán iskolába vagy nem végezték el a nyolc osztályt. A gyermekek közül a szülőkhöz képest többen vannak, akik elkezdtek a középiskolát (még ha nem is fejezték be), s csak ebben a csoportban vannak olyanok (mindössze ketten), akik leérettségiztek.

A mintánk iskolai végzettségre vonatkozó adatait vizsgálva szembevetnő, hogy a magyarországi hajléktalan emberekhez képest is aluliskolázottak. Sem a szülők, sem a gyermekek között nincs olyan személy, aki diplomás. Ez nem csak azt jelenti, hogy kevesebb évet jártak iskolába a másodgenerációs hajléktalanságban érintett egyének, hanem azt is, hogy ezáltal nem volt lehetőségük olyan tudást szerezni, mely a munkaerőpiacon jobb helyzetbe pozicionálja őket. Emellett az iskolai évek alatt kialakuló informális kapcsolatokban sem részesültek, azaz nem alakíthattak ki olyan barátságokat, melyek a későbbi életükben támogatást és biztonságot nyújtottak volna nekik, s amelyekkel kompenzálni tudták volna esetleges korábbi traumáikat és a rossz körülményeket.

A nők iskolai végzettségét külön vizsgáltuk, s azt találtuk, hogy mind a két generációban csak nőknek van nyolc általános osztálynál alacsonyabb végzettsége. Az anyák generációjában közülük mindannyian mélyszegénységben nevelkedtek, egyikük állami gondozásba is került. Mind a heten valamilyen tartós betegséggel élnek együtt, hármuknak pszichiátriai diagnózisa is van. Négyen párkapcsolati bántalmazás elől menekülve váltak hajléktalanná. Mindannyiuknak legalább négy gyermekük van, összesen negyvenhét gyermekük született. Egyikük tudta csupán maga nevelni a gyermekeit (négyet), a többiek, azaz negyvenhárman állami gondozásba kerültek gyermekkoruk valamely pontján. Közülük tizennyolcan felnőtté válva igénybe vették a BMSZKI szolgáltatásait.

Mihálynak az édesanyja és két idősebb testvére élt már a fővárosban, mikor úgy döntött, maga is itt próbál szerencsét: *„Mihály születése után két testvérével a család leköltözött vidékre, egy komfort nélküli családi házba, ami rossz állapotban volt. Édesapja próbálta újíztatni, de az életkörülmények rosszak voltak, így beleegyezett abba, hogy nevelőszülőkhöz kerüljenek a gyerekek. Édesanyja utólag tudta meg és nehezményezte, de nem volt más megoldás. ... Szakközépiskolát végzett, ahol le is érettségizett, valamint utána informatikai tanfolyamon vett részt. ... [nagykorúvá válása után] vidékről jött Pestre testvérét követve, és ugyanarra a szállóra került, amelyiken nővére lakik a párjával.”* Roland, Mihály bátyja, szintén vidékről érkezett Budapestre: *„Alkoholista, börtönviselt apja gyakran megverte őket, és az anyjától sem kapott védelmet vagy szeretetet. A faluban volt egy kis házuk, majd azzal egy sorban szocpolra építettek egy nagyot, amiben a mai napig is lakik a család. Roland hetes iskolában kijárta a 8 általánost, de to-*

vábbtanulni nem tudott, mert a szülei nem támogatták, pedig karosszerialakatos szeretett volna lenni. A gépekhez nagyon jó érzéke van, és sajnálja, hogy nem tanulhatott szakmát. 15 évesen saját maga kérte, hogy intézetbe mehessen, mert már nem bírta, ami otthon volt. 3 hónap múlva kihozták, szerinte csak a pénz miatt. ... Később dolgozott, ott ismerte meg a párját, akinek szintén nagyon nehéz élete volt. ... Roland anyja felajánlotta nekik, hogy lakjanak a kis házban havi 15 ezer forint bérleti díj ellenében. Roland dolgozott, mikor amit lehetett, és a munkaügyi központtal is tartotta a kapcsolatot. Jogosult volt az FHT²²-ra, és csak egyszer kapott közmunkát. Párja beteges, dolgozni korlátozottan tud. 5 évig maradhattak ott, majd az anya eladta a házat, és utcára kerültek. Csak az útiköltséggel a zsebükben indultak el Budapestre, egy ideig az utcán éjszakáztak, majd jelentkeztek a FET-en.” Roland esetében látszik, hogy szeretett volna szakmát szerezni, azonban míg Mihály fiatalkorában az állami gondozás lehetővé tette a tanulást, sőt, a képességeinek megfelelő szakképző iskolát kerestek neki, addig Roland nem szerezhette szakmát, mert szülei nem biztosították számára lehetőséget. A fővárosba érkezésük is más volt, hiszen Mihály már a családtagoktól rendelkezett előzetes információval arról, milyen lehetőségei vannak, pontosan hova kell segítségért fordulnia, Rolandék esetében ez a tudás csak közterületen töltött idő után lett meg.

Ildikó példája jól mutatja, hogy a mélyszegénység hogyan tudja befolyásolni az iskolai éveket, illetve mindegyre hogyan rakódik rá a nemi különbség: „Egy kis házban éltek, édesapjával, édesanyjával és hét testvérével. Édesapja nyomorék volt, balesetet szenvedett egy akácfa tetejéről esett le, miközben gallyazták a fát, ráesett egy rönkre. ... Édesanyja nagyon sokat dolgozott, ilyenkor a testvérekre Ildikó vigyázott, mivel ő volt a legidősebb. Nagyon mély szegénységben éltek. ... Iskolába soha nem járt, csak a két fiútestvére, a lányok az édesanyjuknak segítettek, nem volt lehetőségük tanulni.” Ildikónak három gyermeke szerepel a BMSZKI rendszerében, közülük egyről van információnk, ő elvégezte a nyolc osztályt.

ÁLLAMI GONDOZÁSBAN ÉS CSALÁDBAN NEVELKEDETT GYERMEKEK KÖZTI HASONLÓSÁGOK, ILLETVE KÜLÖNBSÉGEK

Mind az anyák, mind a gyermekek esetében vizsgáltuk a gyermekevéket, azok körülményeit. 15 anya és 33 gyermek gyermek- és fiatalkorát ismertük az első interjúkból és a FET-adatlapokból.²³ Az anyák esetében három csoportba tudtuk sorolni a gyermekevéket: állami gondozás (4 fő), hátrányos helyzet (6 fő) és „jó” gyermekkor (5 fő)²⁴. Az állami gondozásban nevelkedetknél nem hoztunk létre külön kategóriákat aszerint, hogy mikor és miért emelték ki őket a családból, illetve mennyi időt töltöttek gyermekvédelmi szakellátásban. Hátrányos helyzetűnek tekintettük azokat, akiket csak az egyik szülő nevelt, valamely családtag elhunyt vagy börtönbe került, jelen volt az agresszió bármely formája, mélyszegénységre utaló jeleket találtunk (akár a lakhatás, akár az életmód vagy a szülők foglalkozása, egészségügyi állapota terén). Azokban a családokban, amelyet hátrányos helyzetűnek kódoltunk, a fentiek közül egyszerre több problé-

²² Foglalkoztatást helyettesítő támogatás – azok az aktív korúak igényelhetik, akik aktívan munkát keresnek és együttműködnek az állami foglalkoztatási szervekkel. Összege évek óta 22 800 Ft.

²³ Ez a két dokumentum tartalmaz olyan kérdéseket, melyek célzottan vonatkoznak a gyermekkorra.

²⁴ Hat anya esetében nincs annyi információnk a gyermekevekről, hogy kategorizálni tudtuk volna.

ma volt jelen. „Jó” családi helyzetűnek kategorizáltuk azokat, akik élete ha nem is volt anyagi problémáktól terhes, de azokat a szülők tudták uralni, dolgoztak és munkaviszonyukat fenntartották – vagy nem találtunk ezzel ellentétes utalásokat a dokumentumokban²⁵.

A gyermekek generációjában nem akadt olyan, aki jó körülmények között nevelkedett! Tizenötön töltötték el valamennyi időt gyermekvédelmi szakellátásban. Hátrányos körülmények között tizennyolcan nőttek fel, tizenöt esetben mélyszegénységre vonatkozó adatokat találtunk, míg hat esetben legalább az egyik szülő bántalmazó magatartást tanúsított. Kinga gyermekkorára mutatja, hogy fordul át a mélyszegénység és a bántalmazó szülő melletti nevelkedés a családból való kiemelésbe: *„Mindig sírt, nem mert elhagyni a lakást. Még a közeli boltba sem ment le. A Y. kerületben laktak. Nem volt ablak, csak fóliával takarták be az üveg helyét. Nem volt villany és fűtés sem. Az apja sokat ivott. A szomszédok értesítették a gyámhatóságot. Hárman voltak testvérek akkor. Az anyja a negyedik gyerekét várta. Ő állami gondozásba került. Ekkor hatéves volt.”*

Több tényező mentén végeztünk összehasonlító vizsgálatot az állami gondozásban nevelkedett és a végig családban felnőtt gyermekek közt. A két vizsgálati csoport nem mutatott releváns különbséget a bevételét illetően, mindkettőben a legjellemzőbb a munkabérből származó jövedelem. Ugyanolyan arányban élnek párkapcsolatban. Abban sincs számottevő különbség, hogy honnan érkeztek a BMSZKI rendszerébe. Mindkét csoport tagjait kimagaslóan nagy arányban érte bántalmazás – legyen az akár felnőtt-, akár gyermekkori, s annak bármilyen formája –, s nagyon alacsony a pszichiátriai diagnózissal rendelkezők aránya²⁶.

Eltér ugyanakkor a két csoport iskolai végzettsége. A gyermekvédelmi szakellátásban élőknél esetében a rendszer pozitív, kompenzáló hatással van az iskolai végzettségre, ugyanis nincs köztük olyan, aki nem végezte el legalább a nyolc osztályt, valamint aki elkezdte a középiskolát, az be is fejezte – lásd Rolandék fenti történetét. A hajléktalanságba vezető útból is találunk eltérést. A rossz anyagi helyzetből származóknál a közüzemi számlákkal való elmaradás és a szívességi lakáshasználat miatti kiszolgáltatottság a jellemző bekerülési ok. Az állami gondozásban nevelkedettek esetében jellemzően az intézményből (gyermekvédelem, büntetés-végrehajtás) való kikerülés vezet a hajléktalanná váláshoz.

Nemcsak a szolgáltatás igénybevételének okában, az ottani jogviszony megszűnésének indokában is eltérést mutat a két csoport. A gyermekvédelmi szakellátásban felnőttek esetében a legjellemzőbb a térítési díjjal való elmaradás, ami feltételezhetően abból adódik, hogy csak felnőttként találkoznak az önálló pénzkezelés feladatával. A mélyszegénységből érkezők esetében fenyegető magatartás (akár lakótárral, akár partnerrel, akár intézményi dolgozóval szembeni), illetve a verbális vagy fizikai agresszióban csúcspontot elérő lakótársi konfliktus miatti felmondás a leggyakoribb kikerülési ok.

A BMSZKI intézményeiben való megjelenéskori életkort vizsgálva azt találtuk, hogy az állami gondozásból kikerülők jellemzően 25 éves koruk előtt már hajléktalanellátási szolgáltatásokat vesznek igénybe, míg a rossz körülmények közül származók később kerülnek a rendszer

²⁵ Minél idősebb volt az interjúalany, annál kevésbé szerepelt a gyermekkor az első interjú fókuszában. Célzott kérdéssel valószínűleg pontosabb adatokat lehetne kapni.

²⁶ Ugyanakkor a gondozási naplókban és egyéb adatokban fellelhető bejegyzések alapján vélelmezhető, hogy a diagnózissal rendelkezőknél jóval többen érintettek valamilyen pszichoszociális fogyatékos állapotban, melyet alátámaszt az is, hogy sokan szenvedtek el bántalmazást, mely traumatikus élmény.

igénybe vevői közé. Mindkét esetben előfordul, hogy a felnőtt gyermek az édesanyjával együtt kér segítséget a BMSZKI-tól. Bár mindkét csoportban emelkedhet az életkor előrehaladtával a gyermekszám, pillanatfelvételünk során kevesebb gyermeket találtunk azon felnőttek esetében, akiket kiemelték a családjukból, míg a nehézségek között felnőtteknél a több, akár négy-nél is több gyermek volt a jellemző.

A 45 éves Melinda férjével és fiával együtt vált hajléktalanná, most egy páros szállón élnek. *„[Vidéken] született és nevelkedett, a szülei már nem élnek, egy nővére van, akivel telefonon keresztül tartja a kapcsolatot. ... '9 évig éltem intézetben így nem volt békés gyermekkorom' – mondta családi háttéréről. Az iskolai végzettsége 8 általános iskola, elkezdte tanulni a cipőkészítő szakmát, de ezt a szakmát 2 év után abbahagyta.”* Fia, a 21 éves Pál szintén a BMSZKI egyik átmeneti szállójának lakója. Ugyanott született, ahol édesanyja, s szintén állami gondozásba került: *„Csecsemő, kisgyermek és óvodáskorát a szüleivel töltötte, később 7 éves korában került nevelőszülőkhöz [egy vidéki városba], ahol ugyanannál a családnál élt egészen 15 éves koráig, majd ekkor került egy kis faluba, nevelőotthonba. Nevelőotthonos éve alatt szakmunkásképző intézetbe járt, ahol állattenyésztést és növénytermesztést tanult, de nem tudta befejezni. Átrakták egy másik iskolába, ahol parkgondozást tanult, arról meg is van a papírja.”* Melinda és férje egy építkezési vállalkozó átverése után vált először hajléktalanná egy vidéki nagyvárosban, ahonnan még egyszer, az átmeneti szállóról sikerült önkormányzati lakásba költözniük, amit bő egy év után visszaadtak, mert tartozást halmoztak fel. *„Melinda férjével, Péterrel 22 éve él házasságban. 5 gyermekük van: 4 fiú és 1 lány. A két nagyobbik fiú már nagykorú: a legidősebbik fiú a [átmeneti szállón] él, vele a távolság miatt sűrűbben szoktak találkozni, mint a kisebbekkel. A második fiú a barátnőjével él [megyében]. A három kisebb gyermek nevelőszülőknél van egy kis faluban, a kapcsolatot tartják velük.”* Úgy tűnik, Melinda lakhatási múltja sosem adott számára biztonságos háttérrel, s láthatóak a próbálkozások, maga sem tudott állandóságot adni e téren gyermekeinek. Bár kevés pontos részletet ismerünk Melinda és Péter gyermekkori körülményeiről, s arról, miért kerültek el a családjuktól, az „intézetis” múlt átörökítése, valamint az állami gondozás iskolai végzettséget, esetünkben szakképzést szerző támogató szerepe látható.

EGY NAGYCSALÁD PÉLDÁJA

Klára és négy gyermeke, Abigél, András, Márta²⁷ és Mária, regisztrált ügyfele a BMSZKI-nak. Hajléktalanná válásuk és intézményi történetük röviden a 48 éves anya szemszögéből: *„Klárát és a vele együtt lakó egyik lányát és annak családját tavasszal kilakoltatták. ... ekkor a [szállóra] került, ott várt a [másik szállóra]. Így került az intézményünkbe, ahol már két lánya is lakott páros szobában, mikor Klára beköltözött.”* Klára 25 éves lánya, Abigél abban a lakásban élt, ahonnan édesanyját is kilakoltatták. Az ő szemszögéből a hajléktalanelátásba való bekerülést a következő: *„Bár a kilakoltatásra számítottak, decemberben kaptak is figyelmeztetést, a kilakoltatásról szóló értesítést egy héttel a dátum előtt kapták meg. ... Milán [Abigél élettársa], Abigél, édesanyja és a három gyermek a [csáo²⁸-ba] került, ahonnan 2 hét után a gyámhivatal kiemelte*

²⁷ Márta csak nappali melegedőt vett igénybe pár alkalommal, róla nincsenek részletes adataink.

²⁸ Családok átmeneti otthona, lakhatási nehézséggel küzdő kisgyermekes szülők gyermekeikkel közös átmeneti lakhatását és támogatását megcélzó gyermekvédelmi alapellátás, ahol a szülői felügyeleti jog nincs korlátozva.

a gyerekeket. A felnőttek a csáo-ból a [fapadra] kerültek.” Klára 32 éves fia, András, a családtól elszakadva más pályát járt be, de ugyanúgy a BMSZKI lakója lett: „András börtönből szabadult. A börtönből családhoz [barátnője családja] került, innen az [éjjeli menedékhelyre]. ... Szülei nagyon megharagudtak rá a cselekedetei miatt. Nem fogadták el a kapcsolattartás felkérését sem. Hosszú évekig nem látogatta őt senki. Minden héten levelet írt a szüleinek, válasz soha nem érkezett. ... András édesanyja és húgai, azoknak családjai hajléktalan ellátásba kerültek, gyerekeik állami gondozásban. Később, amikor az apja is szabadult a börtönből, ő is hajléktalanszállón lakott közösen az édesanyjával.” Mária 18 éves, az ő története más, mint a testvéreié, de ugyanúgy a BMSZKI lakója lett: „Azért került ilyen helyzetbe, mert a szülei kidobták otthonról. Akkor már volt két gyereke, előtte a férjével és a gyerekekkel lakott vidéken albérletben. A párja ivott, gépezett, agresszív volt, ezért Mária visszaköltözött a szüleihez. Az anyja el akarta tőle venni a családi pótlékot, de Mária nem adta oda, mivel kellett a gyerekei (1,5 éves kislány és újszülött kislány) ellátására. Egyik este, mikor lement a gyerekekkel sétálni, az anyja már nem engedte vissza a lakásba. Volt nála pelenka, tápszer, megfelelő ruházat, babakocsi. Épp egy padon ült, már éjszaka volt, amikor rendőrök szólították meg. Mária elmondta nekik, hogy mi történt vele, ekkor kerültek a gyerekek az Alföldi utcai gyermekintézménybe, később pedig nevelőszülőkhöz. Mária ekkor az utcán maradt és évekig itt élt. Tavaly ismerkedett meg jelenlegi párjával, akivel először az utcán éltek, majd több munkásszállón is megfordultak egy-egy napot. Az [átmeneti szállóra] a [éjjeli menedékhelyről] kerültek be, az [éjjeli menedékhelyre] pedig az utcáról.”

Klára családjának a történetét átszövi a bizonytalanság és szegénység, a korai gyermekváltás (ő maga 16 éves volt András születésekor, legkisebb lánya, Mária is kétgyermekes anya 18 éves korára), a családon belüli konfliktusok, a büntetés-végrehajtási intézmények, az olyan mértékű lakhatási krízisek, melyek végén a gyerekeket kiemelik a családból. A lakhatási szegénység vagy a biztos, jó lakhatási körülmények hiánya is nagyon erős kockázati faktor lehet. A szülők már maguk sem tudtak állandóságot biztosítani a gyermekeiknek, jellemző volt a sokszori költözés, a tartozások felhalmozása. Egyik gyermekük maga kérte állami gondozásba vételét, másikuk már fiatalkorúan bűncselekményt követett el, később visszaeső lett. Az édes-apa szintén börtönbe került, mikor a gyerekek már felnőttek voltak, esetében a családtagok támogatása már a BMSZKI-ban valósult meg. Klára gyermekei változatos utakat jártak be, azonban abban hasonlítanak egymásra, hogy korán vállaltak gyerekeket, látszólag nem volt ismeretük a születésszabályozás fontosságáról, rossz párkapcsolatokban élve, (ismételten) bántalmazás áldozataivá váltak. Egyikük sem tudta biztos lakhatásban nevelni gyermekeit, hiányzott a támogató háttér is, hiszen a rossz kapcsolatból nem tudtak szerető családi körülmények közé menni. Klára minden gyermekének gyermeke állami gondozásba került, kivétel Mária legidősebb lányát, akit a párja szülei fogadtak be. Elmondható, hogy a hajléktalan élethelyzet, illetve annak kockázati faktorai öröklődnek.

TÖBBGENERÁCIÓS CSALÁDOK A SZOCIÁLIS MUNKA GYAKORLATÁBAN

A tanulmányban bemutatott családok tagjai több év alatt fordultak meg a BMSZKI 21 intézményének valamelyikében. Ugyan előfordult, hogy egy család több tagja együtt érkezett egy adott szállóra, többségük nem egyszerre és nem ugyanazt a szállót használta. Ha egy szülő

ellenkező nemű felnőtt gyermekével, unokájával együtt válik hajléktalanná, az éjjeli menedékhelyek többségében nincs lehetőség közös elhelyezést kérni, ezért különböző intézményekbe kerülnek, még ha csak ideiglenesen is. Így bár többgenerációs családok adatait elemezzük, a gyakorlatban a családok tagjai egyenként kerültek a segítő munka fókuszába. A szociális munkásnak el kell fogadnia, ha a családi dinamika miatt az ügyfél kizárólag egyenként jelenik meg, s szintén hajléktalanként élő családtagjaival nem akar kapcsolatot tartani. Természetesen vannak olyan helyzetek is, mikor az esetkezelés része a családtagokkal való kapcsolattartás elősegítése, akár a közös elhelyezés megindítása. A tanulmányban bemutatott Klára és gyermekei jó példa ugyanakkor arra, hogy egy időben laktak a BMSZKI különböző szállóin – többségük éjjeli menedékhelyen, ahol nem lehetséges ugyanolyan mélységű egyéni segítői tevékenység, mint az átmeneti szállókon. Ilyen esetekben érdemes lenne esetkonferenciát szervezni a különböző családtagokat segítő szakemberek és intézmények között, hiszen a hajléktalanságból együttműködéssel könnyebb lehet kiutat találni.

A különböző típusú intézményekben mást-mást jelent az egyéni segítségnyújtás: míg az átmeneti szállókon lehetőség van az első interjú alapján klasszikus, intenzív, személyre szabott esetkezelésre, az éjjeli menedékhelyeken többnyire csak támogató szociális munkára, a nappali melegedőben pedig gyakran csupán információ nyújtására van lehetőség. Ennek hátterében az intézménytípus sajátosságai is állnak, például az, hogy ez utóbbiakban nincs az ügyfeleknek állandó jogviszonya, így esetleges, hogy adott napon ki tér be, ugyanakkor a bizalmi kapcsolat és a szociális munkáshoz való kötődés sem feltétlen tud emiatt kialakulni – mint ahogy a dokumentációs kötelezettség is kisebb. Saját mintánk alapjául az átmeneti szállók részletes dokumentumai szolgáltak és az ezekben az intézményekben élő nők családtagjait kerestük meg a nyilvántartási rendszerünkben. Elképzelhető, hogy másfajta családokat találtunk volna akkor, ha éjjeli menedékhelyen éjszakázó nők vagy férfiak szüleit és gyermekeit kerestük volna. Másodelemzésre azonban leginkább az átmeneti szállók dokumentációs rendszere alkalmas.

A fentiekből kirajzolódik, hogy a szociális munka akkor is egyénfókuszú, ha az ügyfél legalább egy családtagja szintén hajléktalanként él. Nagyon ritkán fordul elő olyan eset, mikor szülő és gyermek együtt kerül az esetkezelő látókörébe vagy akár együtt kell velük dolgoznia. Ezért a többgenerációs családok esetében sem beszélhetünk családi szociális munkáról. A gyakorlat sem támasztja alá, hogy minden esetben jó, ha ezen családok tagjai egy intézményt vesznek igénybe. Sokszor pont gátolják az egyéni fejlődés lehetőségét, akár korábbi rossz mintákat, negatív családi dinamikákat hoznak be abba az esetkezelői munkába, melynek fókuszában a hajléktalanságból való kilépés, az egyéni kompetenciák megerősítése áll(na).

ÖSSZEZÉS

Bár az általunk a dokumentumok másodelemzése alapján megismert 21 család története és élethelyzete sok mindenben eltér, mégis több mintázatot figyeltünk meg, amelyek közösen közrejátszhatnak abban, hogy a családból két vagy akár három generáció tagjai is hajléktalanná váltak.

A mintánkba került hajléktalan emberek egy részénél földrajzi vándorlást tapasztaltunk. Ennek okai különbözőek lehetnek. A jelenlegi hajléktalanellátó rendszer sajátosságain túl egyéni élethelyzetek és döntések állhatnak a mobilitás hátterében. Azonban vannak példák

arra is, hogy egy, a már budapesti szolgáltatásokat használó rokon „meghívására” érkezik valaki a fővárosba. Nem találtunk jelentős különbséget a szegényebb és gazdagabb régiókból származók számában.

Szembetűnő volt, hogy a nyolc általánosnál alacsonyabb iskolai végzettségű anyák mind mélyszegénységben éltek, középkorú nőként komoly egészségügyi problémákkal küzdöttek, legalább négy gyermekük született és egy kivételével nem tudtak olyan életkörülményeket biztosítani gyermekeiknek, hogy azokat ne emeljék ki a családból. S bár a gyermekvédelmi szakellátásban felnövekvő gyermekek iskolai végzettsége magasabb, mint akár szüleiké, akár a hátrányos helyzetű családjaiknál nevelkedő kortársaiké, azok közülük, akiknek megoldatlan a lakhatása, fiatalabban érkeznek a hajléktalanellátó rendszerbe a családban nevelkedettekhez képest, és kisebb a valószínűsége, hogy saját jogú lakhatásban éljenek. Azok a fiatalok, akik saját családjukban nőttek fel, nagyobb arányban hagyják félbe iskolai tanulmányaikat (akár az általános iskolát sem fejezik be), korábban vállalnak gyermekeket, és gyakrabban kerülnek konfliktusba lakótársaikkal vagy a szociális munkásokkal a hajléktalanellátó intézményekben.

A nemek között szembetűnő különbség mutatkozott az iskolai végzettség terén: mindkét generációban rosszabb volt a nők iskolai végzettsége, és csak a nők között találtunk olyat, aki nem végezte el a nyolc általánost sem. Mind az anyák, mind a (leány)gyermekek közül sokan éltek akár gyermek-, akár felnőttkorukban (esetleg mindkettőben) bántalmazó családi közegben, amelyben nem kaptak kívülről támogatást – a fent bemutatott több példában is a családból történő kiemelés volt az ellátórendszer „válasza”. A traumák generációkon történő átörökítését egy külön tanulmányban mutatjuk be.

A hajléktalanellátó rendszerben megjelenő többgenerációs családok esetében már sokszor nehéz a hazai strukturális lehetőségek között megoldást kínálni problémáikra: az alacsony iskolai végzettség nem teszi lehetővé az önálló lakhatáshoz szükséges piaci jövedelem megszerzését, rossz egészségi állapotuk miatt legtöbbször könnyű fizikai munkát tudnak vállalni a középkorú hajléktalan emberek, és így csak rövid ideig, családi segítség vagy párkapcsolat útján sikerül kijutniuk a hajléktalanságból.

Ezek miatt különösen fontos lenne, hogy a gyermekvédelmi rendszerrel együttműködve olyan eszközöket dolgozzanak ki a szakemberek, amik ezt az átörökítő folyamatot meg tudják szakítani. Szükség lenne a hátrányos helyzetű családok intenzívebb támogatására, akár a szociális alapellátás (pl. adósságkezelés), akár a gyermekvédelmi alapellátás (családmegerősítő programok) fókuszált bevonásával. Az iskolai lemorzsolódás, korai gyermekvállalás, bántalmazó párkapcsolat mind olyan tényezők, melyeket megelőzéssel és hatékony, precíz beavatkozással lehetne kiküszöbölni, mert ezek hosszútávú hatásai már nehezen orvosolhatók. Ugyanakkor a 21. században Európában elengedhetetlen lenne, hogy azoknak, akik önjelöltől saját maguk ellátásáról gondoskodni nem tudnak, olyan anyagi és természetbeni támogatási lehetőségek álljanak rendelkezésükre, melyek lehetővé teszik az emberhez méltó életet és a társadalmi tagságot.

Azokban az esetekben, amikor egy család tagjai egy időben veszik igénybe hajléktalanellátó intézmények szolgáltatását, az esetkonferenciák ideális terepet biztosíthatnak a különböző szakemberek és intézmények segítő munkájának összehangolására, a hatékonyság fokozására. Ugyanezt tágabb körben is meg lehetne valósítani például kiskorú gyermekek esetében a gyermekvédelmi alap- és szakellátás szereplőinek, illetve más szociális és egészségügyi intézmények (pszichiátriai szak- vagy közösségi gondozó, szenvedélybeteg segítő, pártfogó felügyelő,

stb.) bevonásával. Ehhez azonban az ellátórendszer kapacitásainak növelésére is szükség van, hiszen az esetkonferenciák megszervezése és lebonyolítása a jelen leterheltség szintjén a legtöbb szakember és intézmény működésébe nagy nehézségek árán fér csak bele.

Klára és családja bemutatott története jól szemlélteti, hogy a különböző hátrányok hogyan adódnak össze és együttesen nehezítik meg egy család több generációjának boldogulását. A széleskörű prevenciós és hátránykompenzáló támogató rendszeren túl szükségesnek tartjuk ezen családok helyzetének (történetének) alaposabb megismerését, ideértve a nem átmeneti szállón élő családtagokat is. Kutatásunkat a jövőben elsődleges adatgyűjtéssel kívánjuk folytatni: egyfelől szélesebb kört lefedő kvantitatív módszerrel nyerünk egy pillanatképet arról, milyen típusú és problémájú családok veszik igénybe egyidejűleg a BMSZKI szolgáltatásait, másfelől interjú adatfelvétel keretében kérdezzük a családtagokat a fókuszba került problémák mélyebb megértése céljából.

IRODALOM

1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300003.tv>
- Albert F. – Dávid B. (2001): *Ha elszakad a háló...* Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Baptista, I. (2010): Women and homelessness. In: O'Sullivan, E. et al. (eds.): *Homelessness Research in Europe*. Brussels: FEANTSA. 163–185.
- Baptista, I. et al. (2017): *Family Homelessness in Europe. EOH Comparative Studies on Homelessness*. Brussels: European Observatory on Homelessness.
- Bretherton, J. – Mayock, P. (2021): *Women's Homelessness. European Evidence Review*. University of York.
- Bretherton, J. – Pleace, N. (2018): *Women and Rough Sleeping. A Critical Review of Current Research and Methodology*. University of York.
- Budai B. et al. (2015): Az ellátotti kör meghatározása; In: Roszík Á. (szerk.): *Az átmeneti ellátás gyakorlati kérdései*. Gödöllő: ATOSZ.
- Czibere I. – Molnár É. (2016): Mélyszegénységben élő fiatal nők munkaerőpiaci és párválasztási perspektívái elzáródott vidéki térben. Egy magyar–román határ menti zsákfalú esete. *Erdélyi Társadalom*, 14(1): 165–190.
- Fábián K. (1977): *A Makoldi család*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Fehér B. (2018): *Hajléktalan nők sajtósági problémáinak elemzése*. Kézirat.
- Fehér B. – Kovács I. (2018): Különbségek és hasonlóságok. Hajléktalan helyzetű nők és férfiak összehasonlító vizsgálata a 2016. február 3-ai adatfelvétel alapján. *Esély*, 29(6): 33–64.
- Fehér B. – Lengyel L. (2023): A hajléktalanság női arca. *Párbeszéd*, 10(1): 83–99. <https://doi.org/10.29376/parbeszed.2023.10/1/6>
- Györi P. (2021): „Így kallódunk el szépen egymás után”. Állami gondozottak voltak, ma hajléktalanok. *Esély*, 32(1): 92–111. <https://doi.org/10.48007/esely.2021.1.6>

- Mostowska, M. (2016): *How the production of statistics makes homeless women (in)visible*. FEANTSA Magazine Perspectives on Women's Homelessness. <https://www.feantsa.org/download/summer-2016-perspectives-on-women-s-homelessness1684329503268833210.pdf> (Utolsó letöltés: 2023. 03. 03.)
- Neményi M. – Messing V. (2007): Gyermekvédelem és esélyegyenlőség. *Kapocs*, 6(1): 2–20.
- O'Sullivan, E. (2020): *Reimagining Homelessness. For Policy and Practice*. Bristol: Policy Press. <https://doi.org/10.56687/9781447353546>
- Pasqualetti I. (2017): *Balogvilág. Riportregény*. Budapest: Gondolat.
- Perry, B. – Szalavitz, M. (2021): *A ketreche zárt fű – és más történetek egy gyermekpszichiáter jegyzetfüzetéből*. Budapest: Park Kiadó.
- Portfolio (2018): <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20181130/csokkent-a-szegenyseg-magyarorszagon-de-egyre-jobban-szetszakad-a-tarsadalom-306215> (Utolsó letöltés: 2023. 11. 09.)
- Révész Gy. (2015): A rossz gyermekkori bánásmód következményei. In: Kiss E. Cs. – Sz. Makó H. (szerk.): *Gyász, krízis, trauma és a megküzdés lélektana*. Pécs: Pro Pannonia, 276–290.

Kiket és hogyan fogadnak el a pedagógusok?

Sajátos nevelési igényű gyermekek, felnőttek elfogadása a többségi pedagógusok és gyógypedagógusok körében

Dorogi Kiara Dominika – Hegedűs Roland

DOROGI KIARA DOMINIKA: KIDSatLAKE Bilingual Nurseries and Kindergarten Switzerland;
kiara.d.dorogi@gmail.com

HEGEDŰS ROLAND: Eszterházy Károly Katolikus Egyetem; hegedusroland1989@gmail.com

ABSZTRAKT Kvantitatív módszertanra épülő kutatásunkban azt vizsgáljuk, hogy a többségi és a gyógypedagógusoknak hogyan fogadják el különböző szintereken a sajátos nevelési igényű gyermekeket és felnőtteket. Tanulmányunkban arra keressük a választ, hogy a fogyatékoság típusa, a megkérdezettek neme és vallásossága milyen mértékben hat az elfogadásra, valamint mennyire toleránsak a pedagógusok a fogyatékosággal élő személyek jelenlétével kapcsolatban. Vizsgáljuk azt is, hogy oktatási körülmények között a pedagógusok saját bevallásuk szerint mennyire állnak készen a sajátos nevelési igényű gyermekek, tanulók integrálására. A kutatás eredményei alapján az elfogadás mégsem olyan előrehaladott, mint azt korábban feltételeztük, ezért a pedagógusokat és a társadalmat szükséges tovább edukálni a fogyatékosággal élő gyermekek, felnőttek elfogadására.

Kulcsszavak: elfogadás, attitűd, pedagógusok, fogyatékoság, integráció és inklúzió

Who and how are teachers accepted?

Acceptance of children and adults with special educational needs by mainstream teachers and special needs teachers

ABSTRACT In our research, based on a quantitative methodology, we investigate how children and adults with special educational needs are accepted by mainstream and special needs teachers in different settings. In our study, we seek to answer the extent to which the type of disability, the gender and religiosity of the respondents affect acceptance, and the extent to which educators are tolerant of the presence of people with disabilities. We also examine the extent to which teachers in educational settings perceive themselves to be ready to integrate children and learners with special educational needs. The results of the research suggest that acceptance is not as advanced as previously assumed, and that there is a need to further educate teachers and society to accept children and adults with disabilities.

Keywords: acceptance, attitude, teachers, disability, integration and inclusion

BEVEZETÉS

A pedagógusoknak munkájuk szakszerű elvégzéséhez szükséges nyitott és elfogadó attitűddel rendelkeznie például a változásokkal, az oktatási rendszerrel kapcsolatban, valamint a kollégák és szülők, de leginkább az általuk nevelt, tanított gyermekek felé. Ez utóbbi csoport-

ba nemcsak a tipikusan fejlődő gyermekek tartoznak, hanem a sajátos nevelési igényű (SNI)¹ gyermekek is. Az elfogadó attitűd eléréséhez elsősorban az szükséges, hogy a társadalom ismerje meg a sajátos nevelési igényű gyermekek, felnőttek világát, mert nem lehet megóvni mindenkit a negatív konfliktusoktól vagy bántalmazástól, de ha a gyermekek bizonyos helyzetek kezelésére megfelelően fel vannak készítve, akkor már egy teljes nemzedék nőhet fel ennek a változásnak a pozitív hatásaival. A gyógypedagógia területén a gyógypedagógus szakemberek egyfajta „tolmácsként” működnek a két csoport, a többségi társadalomhoz tartozók és a fogyatékossgal élő személyek között. Ők kötik össze a társadalmi csoportokat, és segítik, hogy a tipikus fejlődésmentűek ne csak elfogadják a fogyatékossgal élő személyek jelenlétét, hanem a társadalom teljes értékű tagjainak tekintsék őket. A tipikus és az atipikus fejlődésmentű személyeket úgy lehet közelebb hozni egymáshoz, ha megpróbáljuk megérteni, hogy az SNI gyermekeket, tanulókat integráló intézményekben dolgozó többségi pedagógusok², valamint az SNI gyermekeket fejlesztő és segítő gyógypedagógusok hogyan viszonyulnak a sajátos nevelési igényű gyermekekhez, tanulókhöz. Azért is fontos a többségi pedagógusokat is vizsgálni, mert nevelik a tipikus fejlődésű gyermekeket, és ők tehetnek a legtöbbet azért, hogy ezek a gyermekek elfogadóbbak legyenek eltérő fejlődésmentű társaikkal szemben. Napjainkban a sajátos nevelési igényű gyermekek több mint kétharmada integráltan nevelkedik, ezért az ilyen irányú kutatás kiemelten fontos (Hegedűs 2023).

A FOGYATÉKOSSÁGGAL ÉLŐ GYERMEKEK, FELNŐTTEK IRÁNTI ATTITŰD ÉS AZ OKTATÁSI KÖRNYEZET

A fejezetben igyekszünk áttekinteni azt, hogy milyen a fogyatékossgal élő személyek iránti attitűd, milyen különbségek vannak a pedagógusok között. Pongrácz (2015) szerint az attitűd szó magatartást vagy viselkedést jelent, azonban a tanulmányunkban ezt a szót leginkább a valamihez vagy valakihez való viszonyulásra, hozzáállásra használjuk. A definíció három tényezőt foglal magába: kognitív, affektív és konatív komponenseket. Vannak tényezők, amelyek befolyásolhatják az attitűdöt, ilyen például a válaszadók neme, életkora, személyes tapasztalata vagy a fogyatékossgal típusa. Az előítéletek – általában negatív irányban – nagymértékben hozzájárulnak a fogyatékossgal élő személyek elfogadásához vagy elutasításához. Általánosságban elmondható, hogy a tipikus fejlődésmentű személyek elutasításának hátterében legtöbbször az áll, hogy a fogyatékossgal élő emberekkel való kapcsolat kialakításához szükséges lemondásokat, valamint nehézségeket nem értik vagy nem akarják vállalni (Papp 2004; Pongrácz 2015).

Bánfalvy (2012) szerint a fogyatékossgal típusait nézve a vak személyek iránt a társadalom sajnálatot mutat, míg a siket és nagyothalló közösséget a társadalom egységesen nem tartja segítségére szorulóknak. A mozgásfogyatékosok esetében, aki baleset következményeként vált mozgásfogyatékosná, őt a társadalom együttérzéssel fogadja, ellenben a születéstől fogva

¹ A tanulmányban a sajátos nevelési igényt és fogyatékossgal élő kifejezést hasonló terminológiai kontextusban használjuk, mert nem csak gyermekekről van szó, hanem felnőttekről is.

² Többségi pedagógusnak tekintünk minden olyan pedagógust, aki nem gyógypedagógus (csecsemő- és kisgyermeknevelő, óvodapedagógus, tanító, tanár).

mozgásfogyatékosokkal kapcsolatban a társadalom nehezteléssel egybekötött elutasítást mutat. Az értelmi fogyatékosággal élő személyekről van a legnegatívabb véleménye a többségi társadalomnak, mert úgy gondolják, hogy ezek a személyek elmebetegek, egyes esetekben zárt intézetben a helyük, rosszabb esetben közveszélyesnek tartják őket, akiket emberszámba sem kell venni.

Egy, az integratív pedagógiával kapcsolatos attitűdvizsgálat szerint a megkérdezett már pályán lévő pedagógusok és a pedagógusjelöltek negatívan minősítették a pedagógus társadalom integrációhoz való viszonyulását, míg az elfogadás kérdéskörében változások figyelhetők meg. A többségi társadalom a XX. század második felének kezdetén előítéletesebb volt a vak, siket és mozgássérült emberekkel szemben, addig egy 1998-as kutatás eredményei szerint az akkori álláspont alapján a rangsor a következőképpen alakul az elfogadástól az elutasításig: beszédhibás, hallássérült, mozgássérült, látássérült, magatartászavarral rendelkező, s végül értelmi fogyatékos személyek. A tanulásban akadályozott tanulók fogalma még ismeretlen definíció volt a többségi iskolában tanítók körében, így a kifejezés értelmezése gyakran külön magyarázatra szorult, éppen ezért a vizsgálatban sem jelent meg ez a kategória (Réti – Csányi 1998).

Szekeres (2011) több kutatás alapján megállapítja, hogy a XX. század vége felé a gyógypedagógusok véleménye az integrációról, valamint az inklúzióról sokkal pozitívabb irányba mutat, mint a többségi pedagógusoké. Mindemeltt vannak tényezők, amelyek befolyással vannak a pedagógusok attitűdjére: a fogyatékoság típusa, a pedagógus neme, a gyakorlatban eltöltött évek száma, az osztályfok, amelyben tanít, a pedagógusképzés során szerzett ismeretek, valamint a tárgyi és személyi feltételek megléte, valamint a személyes tapasztalat. A vizsgálat szerint a pedagógusok szívesebben nevelik, oktatják inkluzívan a mozgás- vagy valamilyen érzékszervi fogyatékos fiatalokat, valamint az enyhébb (pl. gyengénlátó, nagyothalló) fogyatékosággal élő gyermekeket, tanulókat, mint azokat a gyermekeket, akiknek súlyosabb (siket, vak) vagy komplex problémája, fogyatékosága van. A komolyabb tanulási vagy viselkedési zavarokkal küzdő gyermekek esetében a pedagógusok negatív attitűdöt mutatnak.

A fogyatékosággal élő gyermekek, tanulók számára talán a legnagyobb akadályt a társaik velük szembeni negatív attitűdje jelenti. Azok az óvodáskorú gyermekek, akik többször kerülnek kapcsolatba valamilyen fogyatékosággal élő személlyel, a felnőtté válás során is empátikusabbak lesznek, mint azok a társaik, akik 3–6 éves koruk között semmilyen interakciót nem alakítottak ki fogyatékosággal élő kortársakkal (Szekeres 2011). Az elutasító magatartás fizikai akadályként is megjelenhet a gyermek életében olyan formában, ami a fogyatékos gyermek teljes iskolai és szociális részvételét korlátozza, és ez a fogyatékos gyermekek életére sokkal nagyobb hatást gyakorol, mint a tipikusan fejlődő társaikéra. Az SNI gyermekek felé mutatott sok elutasító magatartás nehezíti a közösséghez tartozás pozitív élményeknek a megélését, valamint hatást gyakorol az iskolai teljesítményre. A sajátos nevelési igényű gyermekek életében különös veszélyt jelent a lemorzsolódás, valamint a viselkedésükben is megjelenhetnek olyan deviáns faktorok (például agresszivitás, alkoholfogyasztás), amelyek fokozhatják a többségi gyermekek elfordulását (Meggyesné – Máténé 2015; Szekeres 2011).

Ahhoz, hogy az elutasító magatartást megváltoztassuk, szükséges, hogy az emberek tabuk nélkül beszélhessenek és kérdezhessenek egymástól, illetve egymásról. Fontos, hogy a tájékoztatás a pozitív szemléletkép kialakítását tükrözze, és az elfogadás, az egyenlőség hangsúlyozásával valósuljon meg. Az érzékenyítés és az ezt segítő játékos feladatok, valamint programok

nélkülözhetetlen részei, hogy a figyelmet a fogyatékosokra fókuszálja, illetve a fogyatékos személyek megértésére. A sokszínű, megfelelően felépített játékok és programok pozitívan befolyásolhatják a gyermekek szemléletét, amiben a pedagógusoknak nagy szerepe van (Meggyesné – Máténé 2015; Szekeres 2011).

Az óvodai neveléshez és az alapfokú iskolai oktatáshoz való hozzáférés a gyermek alapvető joga, amely nem korlátozható egyetlen tanköteles korú személy esetében sem. Az oktatási-nevelési intézményekben szükséges a gyermekek, kiemelten pedig a sajátos nevelési igényű gyermekek nevelési-oktatási szolgáltatásokra vonatkozó szükségleteit figyelembe venni. Az iskola-rendszer pontosan tükrözi a mindenkori társadalmi rétegződést, és ezzel együtt a társadalomban kódolt egyenlőtlenséget jól megfigyelhetővé teszi. Egyrészt az iskola a társadalom többségét adó középrétegek kommunikációs eszközeit részesíti előnyben, és emiatt a kisebbségi helyzetű, valamilyen etnikai vagy vallási csoportokhoz tartozó gyermekek teljesítménye alacsonyabb lehet a többségi gyermekéhez képest, még akkor is, ha az értelmi képességeik nem különböznek a többségi gyermekétől (Hegedűs 2020a). Másrészt az alacsonyabb társadalmi státuszú és sajátos nevelési igényekkel rendelkező gyermekek szükségleteire gyakran az oktatási rendszer nem tud adekvát differenciáló pedagógiai kínálatot válaszolni, ezért a különnevelő gyógypedagógiai intézmények által szűri ki őket a többségi gyermekek intézményeiből. Ezeknek a szelekciós mechanizmusoknak a működését már az 1970-es és az 1980-as évek elemzése is kimutatták, mert az akkor enyhe intellektuális képességzavarral, azaz enyhe értelmi fogyatékosággal diagnosztizált tanulók legalább fele még csak enyhe fokban sem volt érintett értelmi fogyatékosággal, viszont ezekbe az iskolákba, mintegy 50%-os arányban ilyen, például szociálisan hátrányos helyzetű vagy roma származású tanulókat iskoláztak be (Czeizel – Lányiné – Rátay 1978). A hátrányos helyzetű gyermekek enyhe értelmi fogyatékosá nyilvánításának megakadályozására 2003-ban az Oktatási Minisztérium létrehozta az Utolsó padból programot (Kemény 2004). 2011. évi CXCV tv. a nemzeti köznevelésről említi általánosan, hogy a gyermeknek, tanulóknak joga van a képességéhez mért oktatáshoz, valamint a gyógypedagógusnak, pedagógusnak joga, kötelessége ezt a képességhez mért differenciált oktatást biztosítani, de az Alaptörvényben ez nem jelenik meg konkrétan (Hegedűs 2020a; Laki 2013; Verdes 2005).

A KÜLÖNNEVELÉS ÉS EGYÜTTNEVELÉS DILEMMÁI A SAJÁTOS NEVELÉSI IGÉNYŰEK NEVELÉSÉBEN

Többféle szempont alapján lehet a társadalomban különböző csoportokat elkülöníteni, szegregálni egymástól, például vallási, földrajzi, faji, nemi és iskolai nézetek szerint. Az iskolai szegregáció kérdésköre érzékeny téma a mai modern társadalomban, ezért a vélemények is megoszlanak erről. Az iskolai szelekcióra, a gyermeket befogadó közösségre hatással lehet a szülők iskolázottsága is: az alacsony társadalmi státuszú szülők gyermekei a magas színvonalú oktatási rendszerben hátránnyal indulhatnak a többi tanulóval szemben, mert a családi szociális helyzet és a tanulmányi sikeresség szoros korrelációt mutat világszerte (Kertesi – Kézdi 2009). Ha a tanulókat képesség szerint szelektálják az osztályokon belül, az hozzájárulhat a tanulási problémák megjelenésére olyan módon, hogy a képességek szerinti szelektálás során a peda-

gógus ezekkel a tanulókkal szemben alacsonyabb elvárásokat támaszt, ami növeli a tananyagban való lemaradást (Papp 2004; Hegedűs 2020b; Sebestyén 2023).

Léteznek olyan intézmények, ahol külön osztályokat indítanak a sajátos nevelési igényű tanulóknak, azonban gyakrabban fordul elő, hogy teljesen elkülönített, izolált intézményekben tanulhatnak, nevelkedhetnek a sajátos nevelési igényű gyermekek. Több nézet alakult ki arról, hogyan lenne jobb a fogyatékos személyek számára az alapfokú oktatásban való részvétel. Vannak, akik azt vallják, hogy integráltan kell őket is oktatni az esélyegyenlőség érvényesülése érdekében, míg mások szerint a különnevelés a jobb megoldás, mert így biztosítható számukra a megfelelő szakember, eszköz, és mindenki egyéni ütemében fejlődhet. Hiába voltak az integrációra és az inklúzióra is törekvések (Havas – Liskó 2005), számszerűen ugyan többen nevelkednek együttnevelésben, de a teljes inklúzió közel sem valósul meg (Hegedűs 2020a; Hegedűs 2023).

A különnevelés egyik intézménytípusa az egységes gyógypedagógiai-módszertani intézmény (EGYMI), amiben lehet az eltérő tantervű általános iskola³. Az eltérő tantervű iskolákba a szakértői bizottság szakértői véleményében szereplő intézménykijelölés után vehető fel sajátos nevelési igényű tanuló. A szülő joga, hogy a gyermekét abba az eltérő tantervű iskolába írassa, amelyet a legjobbnak gondol a gyermeke számára, de a szakértői bizottság javaslatát figyelembe kell vennie, amihez segítségül egy intézményjegyzéket kap a bizottságtól. A nemzeti köznevelési törvény szerint az enyhe értelmi fogyatékos tanulók a statisztikai adatszolgáltatás alapján két főnek számítanak, ezért a minimumlétszám az osztály elindulásához öt fő, míg a maximumlétszám 13 fő, súlyosabb fogyatékos esetében (hallás-, látás-, mozgássérülés, autizmus spektrumzavar) 3 főként kell számolni a tanulóval. Az intézményben a sajátos nevelési igény típusának megfelelő szakirányos gyógypedagógus, konduktor foglalkoztatásával, a szülő igénye, a gyermek állapota és a szakértői bizottság rehabilitációs és rehabilitációs órák heti óraszámára vonatkozó javaslatának figyelembevételével kell megszervezni az oktatást. A tanórákon felül kötelező biztosítani az egészségügyi és pedagógiai célú rehabilitációs és rehabilitációs foglalkozásokat is a gyermekek számára (2011. évi CXC törvény és módosításai; Mesterházi – Szekeres 2019).

Varga (2015) szerint a magyar köznyelvben az esélyegyenlőség és a méltányosság fogalmát szinte szinonimaként használják, de fontos tisztázni, hogy a különböző tudományterületek eltérő értelmezéssel és definícióval használják ezt a két fogalmat. Például a jogban az eltérés fogalmi szinten is megjelenik: esélyegyenlőség (equality) és egyenlő esélyek (equity). Az esélyegyenlőség (equality) jogi szempontból egy olyan elv, amely a jogállam feltétele, rögzítették az alkotmányban, valamint magasabb szintű jogszabályokban, és garantálja, hogy az alapvető jogok, illetve az emberi méltóság kivétel nélkül biztosított legyen mindenki számára, így válik az adott országban jogilag mindenki egyenlővé. Pedagógiai értelmezésben a méltányosság a megjelenő különbséget hangsúlyozza, és arra utal, hogy ezt a hátrányt okozó különbségtételt ki kell zárni. Azonban ez mégsem elegendő feltétel a tényleges esélyegyenlőség létrejöttéhez,

³ Gyógypedagógiában eltérő tantervű általános iskolának számít az az intézmény, amely a többségi (tipikusan fejlődő) gyermekek számára készült kerettanterv helyett, speciális külön fogyatékossgátípusnak megfelelő kerettanterv szerint működik (például enyhe értelmi fogyatékosok számára készült kerettantervek) (Mesterházi – Szekeres 2019).

így tenni kell azért, hogy a méltánytalan helyzetben lévők is részesülhessenek a felkínált javakból (Varga 2015).

Az integráció szót pedagógiai értelemben a sajátos nevelési igényű gyermekek és a normál fejlődési ütemű gyermekek együttnevelésének esetében használják a szakemberek. Az integráció általános, szociális értelmezésben az akadályozott ember jelenlétének az érvényesülését fejezi ki az óvodától kezdve a munkán át, egészen a szabadidő eltöltéséig. Pedagógiai feladatban az integráció jelentése, hogy didaktikai módszerekkel és eszközökkel támogatja az akadályozott és nem akadályozott gyermekek tanulását, fejlődését, valamint az életre való felkészítését. Ennek a folyamatnak az eredményessége függ a nevelő és nevelt közötti kapcsolattól, a kooperáció minőségétől és a kölcsönösétől. Fontos, hogy a kölcsönösség a fogyatékos és a nem fogyatékos tanulók, valamint a pedagógus részéről is megvalósuljon. Az alkalmazkodásban három fázis különíthető el: (1) az asszimiláció szakasza, ahol a speciális nevelési szükségletű egyén alkalmazkodik a többséghez, (2) az akkomodáció szakaszában a többség alkalmazkodik az egyénhez, (3) az adaptáció szakasza pedig mind a két fél kölcsönös alkalmazkodását megkívánja (Csányi 2000). Az asszimilációs szakasz tulajdonképpen magába foglalja az integrációt, ahol a gyermek nevelési, oktatási intézménybe történő fogadása semmilyen pedagógiai stratégiaváltást nem követel a többségi intézmény részéről, a gyógypedagógus feladata pedig az, hogy a gyermek speciális nevelési igényét kielégítsék. Ahhoz, hogy a gyermekeket megfelelően integrálhassák a többségi intézményekbe, arra van szükség, hogy ne csak fizikailag, hanem intellektuálisan, szociálisan és érzelmileg is részt vegyenek a közösségben; illetve az intézményben azzal a módszerrel biztosíthatnak egyenlő esélyt minden gyermek számára, hogy egyesítik a pedagógusok és gyógypedagógusok szakmai ismereteit, kompetenciáit. Ehhez hasznos lenne a pedagógusképzés során mélyebb gyógypedagógiai ismeretek szerzése a nem gyógypedagógia képzésben résztvevők számára is, hogy a többségi intézményekben nevelő-oktató tevékenységet végző pedagógusok is sikereket érthessenek el az integráció megvalósítása közben (Papp 2004; Wilgosh 1992), mert ez még napjainkban is nagy kihívás a pedagógiában (Trembulják 2022).

Az integráció (fogadás) és az inklúzió (befogadás) szavak nem szinonimái egymásnak, mert az inklúzió másfajta szemléletmóddal közelíti meg a fogyatékos személyeket. A befogadással bővül az intézményi eszköztár, a pedagógusi kompetencia új szintre emelkedik, és a gyógypedagógus is egyenrangú félként vesz részt a nevelési-oktatási folyamatban, valamint a tantestület is szemléletváltáson megy keresztül. Az inklúzió abban az esetben jön létre, ha a többségi társadalom, intézmény és a fogyatékos személyek kölcsönösen alkalmazkodnak egymáshoz (Papp 2004).

A KUTATÁS BEMUTATÁSA

A kutatás célja és hipotézisei

A gyógypedagógia tágabb értelemben valamilyen szomatikus és/vagy intellektuális képességeket érintő fogyatékos gyermekek, fiatalok, felnőttek tanulmányozásával, nevelésével-oktatásával, társadalmi beágyazottságával foglalkozó tudományt jelöli, míg szűkebb értelmezésben a fogyatékosággal élő személyek nevelési-oktatási módszerét jelenti (Zászkalicky –

Verdes 2004). Tágabb értelemben gyógypedagógiának az is a feladata, hogy a fogyatékossgal élő személyeket elfogadja, amelynek alapja, hogy a pedagógus jó példát mutasson, és előítéletektől mentesen hozzon megfelelő döntéseket a munkája során (Zétényi 1998), így lényeges annak vizsgálata, hogyan is vélekednek a fogyatékossgal élő gyermekekről, személyekről.

A jelen kutatás célja annak vizsgálata, hogy a gyógypedagógusok és többségi pedagógusok (2. ábra) mennyire elfogadók a különböző fogyatékossgal élő gyermekekkel, felnőttekkel szemben, milyen nehézségeik vannak a sajátos nevelési igényű gyermekekkel kapcsolatban, valamint megítélésük szerint a társadalom mennyire elfogadó. A kérdőív segítségével az alábbi kérdésekre keressük a válaszokat:

- Milyen különbség van a gyógypedagógusok és többségi pedagógusok fogyatékossgal élő gyermekek és felnőttek elfogadásában a fogyatékossgal típusától függően?
- Milyen az oktatási-nevelési intézményekben az ismeretek átadása a fogyatékos gyermekek számára?
- Saját életükben milyen mértékben fogadják el a fogyatékos személyeket a pedagógusok?

A szakirodalom feltárása után és a felmerülő kérdéseket megvizsgálva a következő hipotéziseket fogalmaztuk meg:

1. A női pedagógusok elfogadóbbak, mint a férfi pedagógusok.
2. A vallásos emberek nagyobb mértékben támogatják az integrációt.
3. A többségi pedagógusok kevésbé elfogadóbbak az SNI gyermekekkel, tanulókkal szemben.
4. A gyógypedagógusoknak kisebb mértékben nehéz a sajátos nevelési igényű gyermekek ellátása, mint a többségi pedagógusoknak.
5. Az SNI gyermekeket és tanulókat saját gyermekük életében kevésbé fogadnák el a pedagógusok a fogyatékossgal típusától függően.

A KUTATÁS ÉS A MINTA BEMUTATÁSA

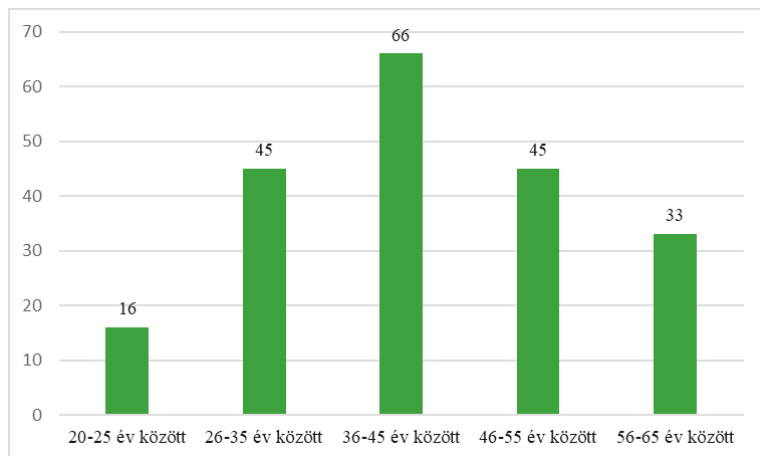
Vizsgálatunkhoz a kvantitatív kérdőíves adatfelvétel módszerét választottuk, amelyet a válaszadók anonim módon töltöttek ki, ezzel hozzájárulva ahhoz, hogy minél őszintébben és nyitottabban válaszolhassák meg a kérdéseket. Kérdőívben 34 kérdést fogalmaztunk meg, ezek többsége zárt kérdés volt, ezen belül is a legtöbb feleletválasztós. A kérdőívet célirányosan személyesen, papíralapon juttattuk el pedagógusok és gyógypedagógusok részére, illetve az interneten elektronikus üzenetküldő felületek használatával küldtük el a pedagógusoknak célirányosan gyógypedagógiai intézményeket felkeresve, valamint ismertségi alapon, ezáltal kényelmi mintavételi eljárást alkalmaztunk. A kérdőív nem volt nyilvános, ezáltal biztosítva, hogy csak pedagógusok és gyógypedagógusok tölthessék ki. Az adatokat SPSS statisztikai programmal elemeztük, amely során keresztábra és ANOVA-elemzéseket végeztünk. Az elemző program lehetőséget biztosított arra, hogy egyes kérdések esetében az itemek összehasonlásra kerüljenek, ezáltal új változókat hoztunk létre, valamint lehetővé tette, hogy szignifikanciaszintet számoljunk az egyes csoportok között.

A kutatás során 205 fő töltötte ki a kérdőívet, ezen belül 106 fő pedagógus és 99 fő gyógy-pedagógus. A kérdőív kitöltői között 165 fő nő és 40 férfi pedagógus volt, ami tükrözi a pedagógustársadalomban lévő női túlsúlyt (1. ábra).

Az életkort tekintve a kitöltők között többségben vannak a 36–45 év közöttiek (66 fő), míg a 26–35, valamint a 46–55 év közöttiek, 45–45-en. A fiatal pályakezdekők kevesebben töltötték ki a kérdőívet (16 fő), az 55 év feletti korosztályból pedig 33 kitöltés érkezett. Az életkort azért tartottuk fontosnak, mert a kutatásban akkor kapunk diverzebb képet, hogy ha többféle életkorú pedagógust megkérdezzük (1. ábra).

1. ábra. A pedagógusok életkor szerinti megoszlása (fő, N = 205)

Forrás: saját szerkesztés

A válaszadók területi megoszlásáról elmondható, hogy a legtöbben (65 fő) Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből válaszoltak a kérdésekre, ezt követően Békés megyéből érkezett a második legtöbb kitöltés (23 fő), míg a harmadik leggyakrabban válaszként megjelölt megye Hajdú-Bihar lett (18 fő).⁴ A kitöltők lefedték Magyarország teljes területét, legalább 2 kitöltés érkezett minden megyéből. A kérdések között szerepelt az is, hogy milyen típusú településen laknak a kérdőívet kitöltő pedagógusok. A megkérdezett pedagógusok válaszaik szerint 9 fő (4,4%) a fővárosban, 59 fő (28,8%) megyeszékhelyen, 96 fő (46,8%) városban és 41 fő (20%) falun, tanyán él.

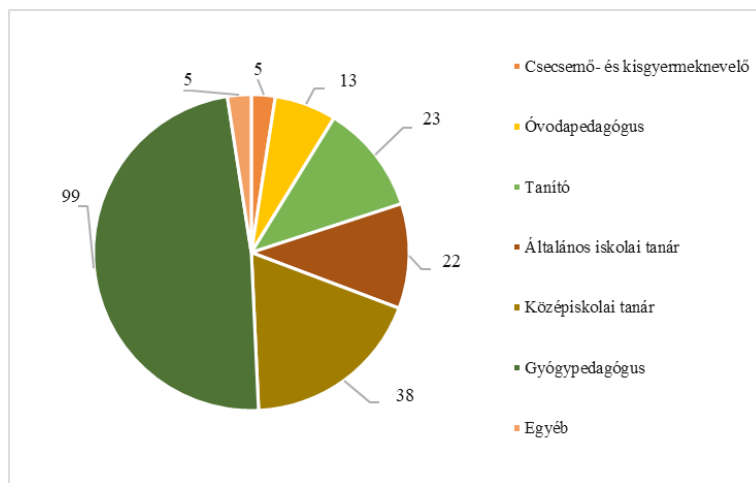
Végzettségüket tekintve a többségi pedagógusok közül a legtöbben középiskolai tanári diplomával rendelkeznek (38 fő), majd ezt követi a tanítói (23 fő) és az általános iskolai tanári (22 fő) végzettségűek csoportja. Az egyéb végzettségre vonatkozó válaszlehetőséget 5 fő jelölte meg, ebből 2 fő fejlesztőpedagógusként, 1 fő iskolapszichológusként, 1 fő kollégiumi nevelőtanárként és szintén 1 fő hittan oktatóként dolgozott a válaszadás idején köznevelési-köz-

⁴ A kutatás még a megyék vármegyékké átnevezése előtt készült, ezért használjuk tanulmányunkban egységesen ezt a megnevezést.

oktatási intézményekben (2. ábra). A kutatásban szerettünk volna minél többféle munkakörben dolgozó pedagógus választ megismerni, ami egyben a kutatás korlátját is adhatja, mert általában a korai életszakban lévő gyermekekkel foglalkozó pedagógusok elfogadóbbak, mint az iskolában dolgozó pedagógusok, de a kutatásunkban nem volt cél ezeknek a csoportoknak a külön vizsgálata. Kutatásunk másik korlátja az, hogy nem reprezentatív mintavételi eljárást alkalmaztunk, ezáltal az adataink nem általánosíthatók, viszont a különbségek, így is jól vizsgálhatók és további kutatások alapjai lehetnek.

2. ábra. A pedagógusok megoszlása végzettség alapján (fő, N = 205)

Forrás: saját szerkesztés

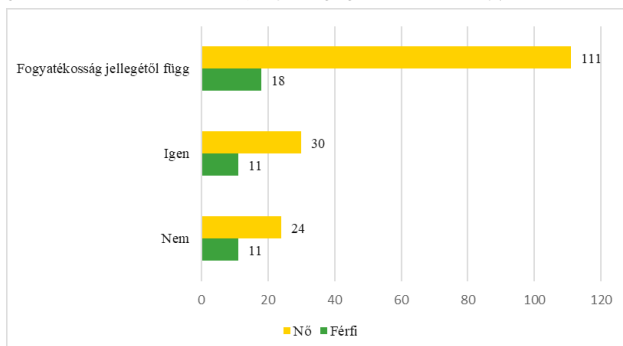
A KUTATÁS EREDMÉNYEINEK BEMUTATÁSA

A pedagógusok integrációról alkotott véleménye

Először összehasonlítottuk a pedagógusok neme alapján az integráció elfogadását, amely alapján arra szerettünk volna választ kapni, hogy a nők vagy a férfiak az elfogadóbbak, ha az integrációval kapcsolatban kell állást foglalniuk. A 3. ábrán látható a 165 nő közül 111 nő (67,3%) a fogyatékosság függvényében integrálná a fogyatékos gyermekeket, tanulókat, továbbá a megkérdezett nők közül 30 fő (18,2%) támogatja az integrálást, míg 24 fő (14,6%) visszautasítja az integráció elvét. A 40 férfi kitöltő közül 18 fő (45%) támogatja az integrálás kérdését a gyermek, tanuló fogyatékoságának függvényében, míg a többi válaszadó ugyanolyan arányban (11–11 fő) (27,5%–27,5%) választotta az „Igen” és a „Nem” válaszlehetőségeket. Összességében látható, hogy a nők elfogadóbbak az integrálással kapcsolatban, mint a férfiak.

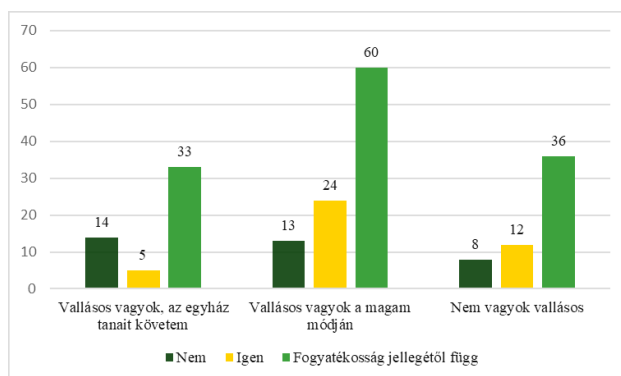
3. ábra. Az integrálásról alkotott vélemény a pedagógusok neme alapján (fő, N=205, szign.=0,029)

Forrás: saját szerkesztés

A demográfiai kérdések között rákérdeztünk, hogy a válaszadó pedagógusok milyen mértékben vallásosak, mert a kutatás során felmerült az a gondolat, hogy a vallásosság befolyásolja a pedagógus szemléletmódját az integráció kérdésével kapcsolatban. A 205 kitöltő pedagógus közül 52 fő egyház tanai szerint vallásos, 97 fő a maga módján vallásos, így összesen 149 fő válaszolta, hogy valamilyen módon vallásos, míg 56 fő nem vallásos semmilyen formában. Kereszttábla-elemzés lefuttatásával vizsgáltuk, hogy a válaszadók milyen mértékben értenek egyet a fogyatékos gyermekek ép társaikkal való együttnevelésében. A vallásos pedagógusok közül 27 fő (18,1%) negatív attitűdöt tanúsít az integráció szükségességével kapcsolatban, ami magasabb eredmény, mint a 8 (14,3%) nem vallásos személy által jelölt „Nem” az integrációval kapcsolatos kérdésnél. Az integráció támogatásában az egyház szerint vallásos személyek 5 fő (9,7%) támogatja feltétel nélkül az integrációt, a maga módján vallásosak közül 24 fő (24,7%), míg a nem vallásosak közül 12 fő (21,4%). Az eredmények között nincs szignifikáns különbség, de tendenciaként az látható, hogy a vallásos pedagógusok kevésbé támogatják fogyatékosággal élő gyermekek integrálását.

4. ábra. A vallásosság és az integrációról kialakított vélemény összehasonlítása (fő, N = 205)

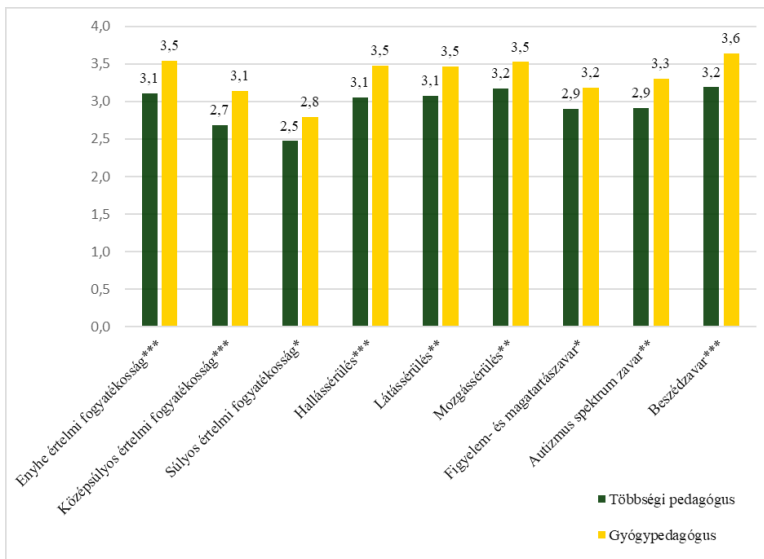
Forrás: saját szerkesztés

Gyógypedagógusi és többségi pedagógusi munka az SNI gyermekekkel

A kérdőívben négyfokú Likert-skálával mértük, és az eredményeket ANOVA-elemzéssel vizsgáltuk, hogy a többségi és a gyógypedagógusok mennyire fogadnák el a csoportjukba/osztályukba járó atipikusan fejlődő gyermekeket, tanulókat. Összességében elmondható, hogy a két csoport között minden fogyatékoságtípus elfogadása esetében szignifikáns különbség van (5. ábra). A gyógypedagógusok szakmájukból adódóan sokkal elfogadóbbnak bizonyulnak, mint a többségi pedagógusok, de a többségi pedagógusok körében is voltak kimutatható eredmények az atipikusan fejlődő gyermekekkel, tanulókkal kapcsolatos pozitív attitűdről. Megfigyelhető azonban, hogy az elfogadás mértéke teljes mértékben függ a fogyatékoság típusától, mert amíg a fogyatékoság meglete enyhébbnek vélhető vagy valamilyen érzékszervi, mozgásszervi vagy beszéd fogyatékoság áll fent, addig jellemzőbb az elfogadás. Viszont a valamilyen súlyosabb fogyatékoság – például az autizmus spektrumzavar, középsúlyos és súlyos értelmi fogyatékoság, valamint a figyelem és magatartás zavarral küzdő gyermekek, tanulók – elfogadásával kapcsolatban mind a két pedagóguscsoport kevésbé elfogadó attitűdöt mutatott, aminek oka lehet, hogy ezek a zavarok sokkal jobban nehezítik a gyermek integrálását, valamint olyan magatartási tüneteket mutathatnak, amelyekkel a pedagógusoknak nincs megfelelő megoldási, kezelési módszerük.

5. ábra. Atipikusan fejlődő gyermek jelenlétének elfogadása a pedagógus saját csoportjában/osztályában (N = 205, szign. = *** < 0,001, ** 0,001–0,01, *0,01–0,05)

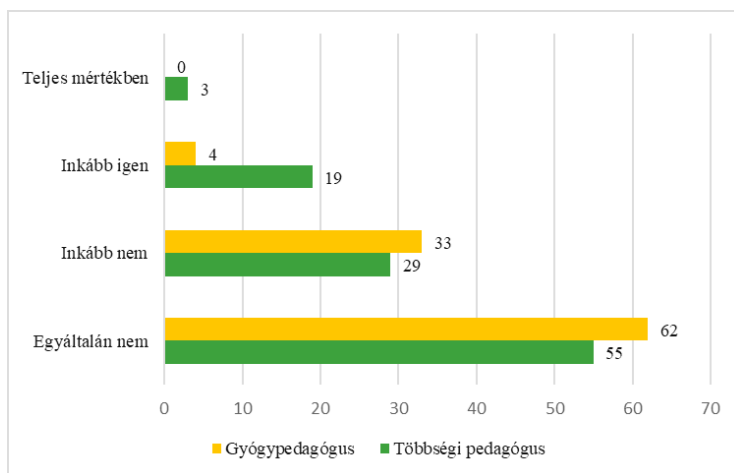
Forrás: saját szerkesztés

A kérdéssorban egy négyfokú Likert-skálán vizsgáltuk, hogy a pedagógusoknak mennyire okozna nehézséget a már meglévő csoportjukban/osztályukban elmagyarázni a többségi

gyermek számára, hogy egy sajátos nevelési igényű gyermek/tanuló érkezik hozzájuk (6. ábra). A 106 többségi pedagógus közül 55 fő (51,8%) válaszolta, hogy neki egyáltalán nem okozna gondot, hogy elmagyarázza a többségi gyermekeknek egy SNI gyermek/tanuló érkezését a csoportba/osztályba, míg a gyógypedagógusok közül 62 fő (62,6%) válaszolta ugyanezt. Ezen felül a többségi pedagógusok közül 29 fő (20,7%) jelölte válaszában az „Inkább nem” lehetőséget, ezzel jelezve, hogy előfordulhatnak nehézségek, de nem okoz jelentős gondot a sajátos nevelési igényű gyermek, tanuló érkezésének előkészítése. A gyógypedagógusok közül 33-an (33,3%) választották az előbb említett válaszlehetőséget, ami összességében azt mutatja, hogy a gyógypedagógusok szakmai tudásuknak köszönhetően nem érzik nehézségnek a többségi tanulók számára elmagyarázni és megértetni velük, hogy vannak atipikus fejlődésmentű gyermekek, tanulók (6. ábra).

6. ábra. Mennyire okoz nehézséget a pedagógusnak a csoport/osztály számára elmagyarázni az SNI gyermek érkezését? (N = 205, szign. = 0,004)

Forrás: saját szerkesztés

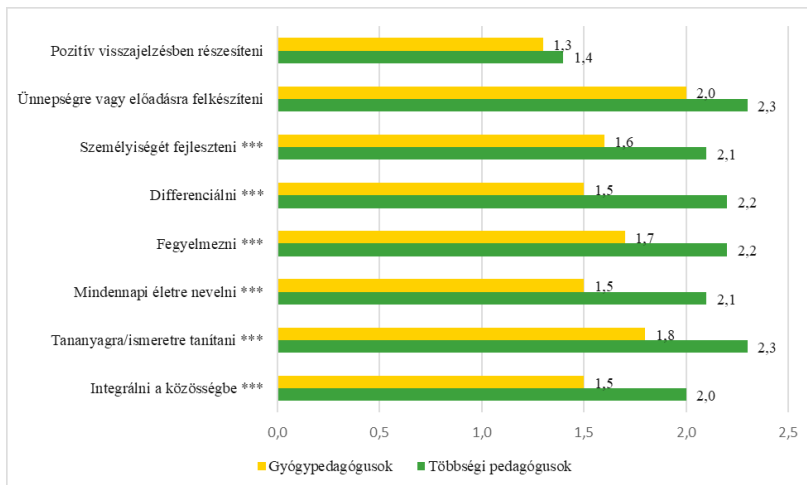
A kutatásban kitértünk arra is, hogy a pedagógusoknak mennyire nehéz a sajátos nevelési igényű gyermekeket, tanulókat integrálni a csoport-/osztályközösségbe, fegyelmezni őket, a számukra megfelelő módon megtanítani az adott tananyagot/ismeretet, differenciálni vagy akár a tanuló személyiségét fejleszteni. Továbbá rákérdeztünk arra is, hogy milyen mértékben okozna nehézséget a válaszadók számára a mindennapi életre nevelés, iskolai vagy iskolán kívüli ünnepségre vagy előadásra felkészítés, valamint a pozitív visszajelzés a sajátos nevelési igényű tanulók felé. A válaszokat ez esetben is négyfokú Likert-skálán mértük, ahol az 1 az egyáltalán nem, míg a 4 a teljes mértékben válaszlehetőséget jelentette.

A pedagógusok válaszai alapján megfigyelhető a 7. ábrán, hogy átlagosan a pedagógusoknak inkább nem okoz nehézséget a sajátos nevelési igényű gyermeknek, tanulóknak új ismeretet/tananyagot tanítani (többségi pedagógusok 2,3; gyógypedagógusok 1,8), valamint ünnepségre vagy előadásra felkészíteni őket (többségi pedagógusok 2,3; gyógypedagógusok 2,0) is-

kolai keretek között. A többségi pedagógusok átlagosan úgy gondolják, hogy a sajátos nevelési igényű gyermek, tanuló differenciálása (2,2) és fegyelmezése (2,2) valamint személyiségfejlesztése (2,1) és mindennapi életre nevelése (2,1) inkább nem okozna nekik nehézséget. Mindemellett a gyógypedagógusok személyiségfejlesztésre (1,6), differenciálásra (1,5) mindennapi életre való nevelésre (1,5) és közösségbe való integrálásának (1,5) átlaga jóval kisebb értéket mutat, ami a szakmai háttérükre vezethető vissza. A gyógypedagógusok is elismerték, hogy a fegyelmezés területén is akadnak néha problémák (1,7), azonban könnyen megtalálják azokat a módszereket, amelyekkel a fegyelmezés során el tudják érni a kívánt hatást. Egyetlen pontban értettek megközelítőleg egyet a pedagógusok, miszerint a pozitív visszajelzés egyáltalán nem okoz nehézséget sem a többségi pedagógusoknak (1,4), sem pedig a gyógypedagógusoknak (1,3). Szignifikáns különbség alakult ki tehát a legtöbb esetben a többségi pedagógusok és a gyógypedagógusok eredményei között a közösségbe való integrációról, a tananyag/ismeret tanításáról, a mindennapi életre nevelésről, a fegyelmezésről, a differenciálásról és a személyiségfejlesztésről kialakított vélemények vagy tapasztalatok alapján, míg a pozitív visszajelzésekben és az ünnepekre való felkészítésében nincs szignifikáns különbség.

7. ábra. Sajátos nevelési igényű gyermek, tanuló a pedagógusok csoportjában/osztályában (N = 205, szign. = *** < 0,001)

Forrás: saját szerkesztés

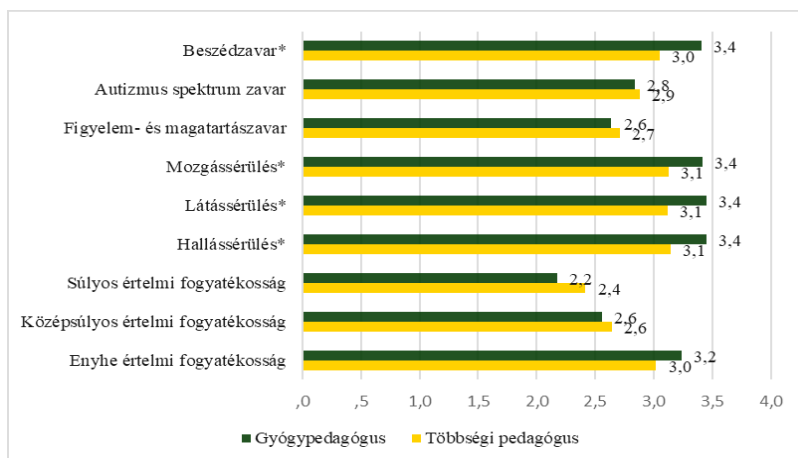
SNI gyermekek, tanulók elfogadása a pedagógus gyermekének életében

A következő elemzések során bővebb információkat kaphattunk arról négy fokú Likert-skála átlagolása alapján, hogy a pedagógusok szülőként hogyan fogadnák, ha gyermekük életében különböző szintereken jelenne meg valamilyen fogyatékossgal élő gyermek, tanuló. Megfigyelhető a 8. ábrán, hogy a gyógypedagógusok és a többségi pedagógusok között szignifikáns különbség alakult ki a hallás-, látás- és mozgássérült, valamint a beszédzavarral küzdő és eny-

he értelmi fogyatékos gyermekek, tanulók elfogadásával kapcsolatban. Míg az autizmus spektrumzavar esetében a pedagógustársadalom is kezd egyre elfogadóbb attitűdöt mutatni, addig a középsúlyos és súlyos értelmi fogyatékos, valamint a figyelem- és magatartászavarral küzdő gyermekek, tanulók esetében az elutasítás nagyobb mértékben jelen van az elfogadáshoz képest.

8. ábra. SNI gyermek, tanuló elfogadása a saját gyermekük csoportjában/osztályában (N = 205, szign. = *0,01–0,05)

Forrás: saját szerkesztés

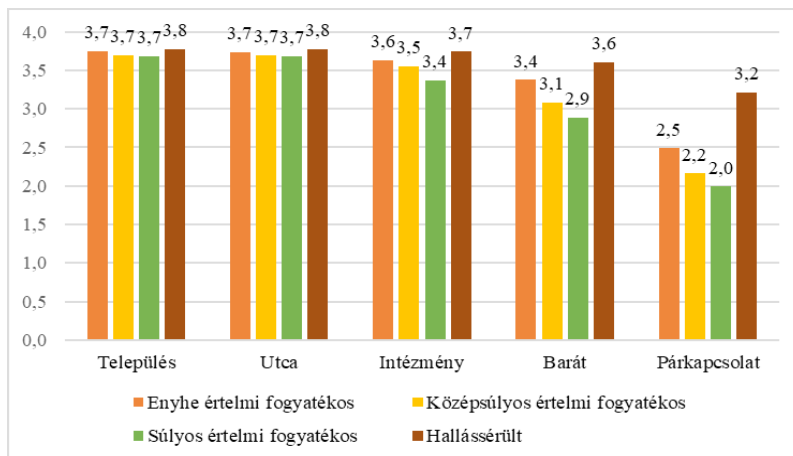
A 9. ábrán látható, hogy az összevont pedagógusváltozót elemezve szülőként milyen mértékben elfogadók, ha gyermekük életében egyre közelebbi szintereken kellene elfogadni, bármilyen fogyatékossgal élő kortárs jelenlétét. A pedagógusok átlagosan úgy gondolták, hogy az enyhe, középsúlyos és súlyos értelmi fogyatékossgal (3,7), valamint a hallássérüléssel élő gyermekeket (3,8), tanulókat a gyermek életében szinte teljes mértékben elfogadnák, ha a gyermekkel egy településen, illetve egy utcában élnek. Csökkenő tendenciát mutat a továbbiakban a gyermek életére közvetlenül ható jelenlét, amikor a gyermek már saját maga is számos alkalommal találkozna atipikusan fejlődő társaival. A pedagógusok elfogadók a fogyatékos gyermek, tanuló jelenlétével kapcsolatban az intézményekben, ha az enyhe értelmi fogyatékossgal (3,6); a középsúlyos értelmi fogyatékossgal (3,5) esetén a pedagógusok szülőként még mindig elfogadók; súlyos értelmi fogyatékos gyermek, tanuló esetében (3,4) a pedagógusok átlagosan viszont már úgy gondolták, hogy gyermekük életében a korábban említett súlyos fokú intellektuális képességzavarral küzdő gyermek jelenlétét a nevelési-oktatási intézményben kisebb mértékben ugyan, de elfogadnák. A hallássérült gyermek, tanuló (3,7) intézményben való jelenléte a megjelölt válaszok alapján teljes mértékben elfogadott a pedagógus szülők körében. További csökkenő átlagok figyelhetők meg a 9. ábrán a „barát” lehetőségnél, ahol az enyhe (3,4), a középsúlyos (3,1) és a súlyos (2,9) értelmi fogyatékossgal élő gyermeket inkább elfogadják gyermekük barátjaként, ezzel szemben a hallássérült gyermek, tanuló (3,7)

esetében az elfogadás mértéke még mindig magas átlagot mutat, tehát az értelmi képességek csökkenése jobban befolyásolja a szülői elfogadást.

A szociális távolság mérésének utolsó elemeként a párkapcsolat lehetőségének elfogadására kérdeztünk rá. Ebben az esetben azt szeretnénk volna megtudni, hogy a pedagógusok szülőként mennyire fogadják el, ha gyermekük a korábban már említett fogyatékossgal élő személyek közül választ társat. Abban az esetben, ha a pedagógus gyermeke párkapcsolatba lépne egy hallássérülttel, a pedagógusok válaszáának átlaga 3,2, vagyis nem okozna számukra nehézséget az elfogadás. Az intellektust érintő fogyatékossgal kapcsolatban kapott eredmények viszont már inkább elutasítást mutattak. A pedagógusok válaszait tekintve az enyhe értelmi fogyatékossgal élő társat (2,5) a pedagógusok már alacsonyabb átlaggal illették. Ezzel szemben a súlyosabb értelmi fogyatékossgal kapcsolatban úgy, mint a középsúlyos (2,2) és súlyos értelmi fogyatékossgal élő (2,0) személyekkel kialakított párkapcsolatnál még alacsonyabb értékeket látunk. Ezek alapján elmondható, hogy a pedagógusok a gyermekük életében kevésbé fogadják el az értelmi fogyatékos személyt, mint a pedagógusi munkájuk során.

9. ábra. A pedagógusok viszonyulása a fogyatékos személy jelenlétéről a saját gyermekük életében (N = 205)

Forrás: saját szerkesztés

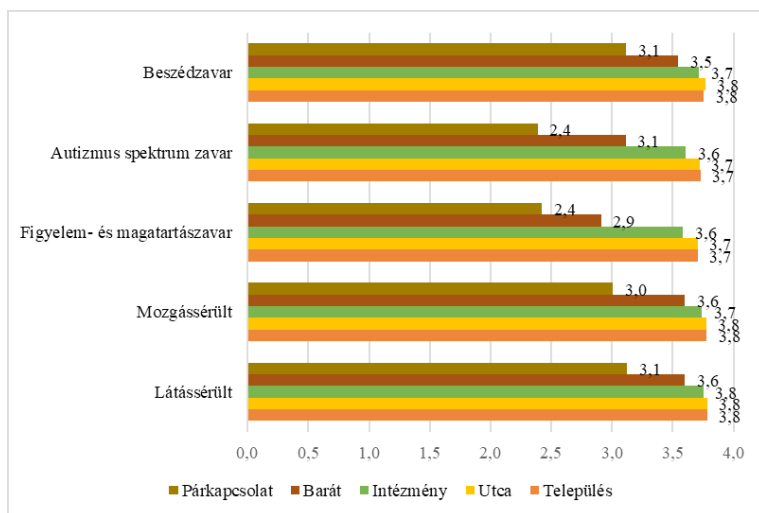
A 10. ábrán a további fogyatékossgáltípusokkal kapcsolatos eredmények láthatók arról, hogy a megkérdezett pedagógusok mennyire fogadják el őket a saját gyermekeik életében. A látássérült személyek jelenlétével kapcsolatban a pedagógusok azonos mértékben, teljesen elfogadják a településen, az utcában és az intézményben (3,8), a barátkozást (3,6) tekintve a pedagógusok átlagosan szintén elfogadóbbak, ha gyermekükről van szó, de a párválasztás szempontjából a pedagógus szülők csak inkább elfogadják a látássérült személyt. A mozgássérültek esetében a pedagógusok átlagosan elfogadó magatartást mutattak az egy településen (3,8), egy utcában (3,8) és egy intézményen belüli (3,7) jelenléttel kapcsolatban. A barátként (3,6) a mozgássérült személy teljes mértékben elfogadott a szülőknél, és a saját gyermekük párkapcsolatát (3,0) tekintve is inkább elfogadják a mozgássérült társat. A figyelem- és magatartásza-

var, valamint az autizmus spektrumzavar tekintetében egyformán gondolkodtak szülőként a pedagógusok, mert mindkét esetben azonos eredmények születtek a település (3,7), az utca (3,7) és az intézményen belüli (3,6) jelenlétről.

A barátkozás szempontjából az autizmus spektrumzavarral (3,1) és figyelem- és magatartászavarral küzdőket (2,9) a pedagógusok átlagosan inkább elfogadják gyermekük életében, míg a párkapcsolatnál már kevésbé, mert mindkét fogyatékosági csoportba tartozók jelenlétét egyformán alacsonyabbra értékelték (2,4). A beszédzavarral küzdő gyermek, tanuló jelenlétét a pedagógusok saját gyermekük életében a településen (3,8), valamint az utcában (3,8), az intézményen belül (3,7) és gyermekük barátjaként (3,5) teljes mértékben elfogadnák, míg a gyermekük párkapcsolatában (3,1) a beszédzavarral küzdő társat csak inkább elfogadják.

10. ábra. A pedagógusok viszonyulása a fogyatékos személy jelenlétéről a saját gyermekük életében (N = 205)

Forrás: saját szerkesztés

ÖSSZEZÉS

A kutatásban kérdőíves attitűdvizsgálatot végeztünk a többségi és a gyógypedagógusok körében a saját, illetve gyermekük életében megjelenő fogyatékos személyekkel kapcsolatban. Az első hipotézisünk igazolódott, mert a nők kisebb mértékben nem támogatták az integrációt, mint a férfiak. A kutatás eredményeként nem került igazolásra a második hipotézisünk, miszerint a vallásos emberek támogatnák az integráció megvalósulását nagyobb mértékben, mint a nem vallásos pedagógusok. Az általunk megkérdezett gyógypedagógusok elfogadóbb attitűdöt mutatnak a válaszadó többségi kollégáikkal szemben, tehát az erre vonatkozó hipotézisünk (3.) igazolódott.

A negyedik hipotézisünk igazolódott, miszerint a többségi pedagógusoknak több szempont alapján sem okoz nehézséget a sajátos nevelési igényű gyermekekkel való munka. Vi-

szont azt fontos megjegyezni, hogy a válaszoló többségi pedagógusok is magas értékeket adtak, bár azt nem tudjuk, hogy ezek mennyire valódi nézeteiket tükrözik vagy az elvárt választ adták. Az utolsó, 5. hipotézisünk szintén igazolódott, mert a pedagógusok a fogyatékos típusától függően értenek egyet azzal, hogy a gyermekük kapcsolatba kerüljön ilyen gyermekekkel, felnőttekkel. Magas szintű elfogadás figyelhető meg a beszéd fogyatékos, hallás-, látás- és mozgássérült, valamint az enyhe értelmi fogyatékos gyermek, tanuló esetleg kortárs viszonyrendszerében, míg az elutasítás figyelhető meg inkább az autizmus spektrumzavar, a figyelem- és magatartászavar, illetve a középsúlyos- és súlyos értelmi fogyatékos esetében. A válaszadók az SNI gyermekeket a tanulók a saját gyermekük csoportjában/osztályában kevésbé fogadják el, mint például, ha csak egy településen, vagy utcában élnek, viszont a szorosabb, baráti vagy párkapcsolathoz képest elfogadóbbak.

A szakirodalmi elemzés során azonos eredmény figyelhető meg, miszerint a pedagógusok az alábbi fogyatékos típusokat nevezik meg az alábbi felsorolásban az elfogadástól az elutasításig: mozgás- vagy valamilyen érzékszervi sérült fiatalok, valamint enyhébb fogyatékossgal élő gyermekek, tanulók, komplex probléma, fogyatékossg (autizmus, középsúlyos, súlyos értelmi fogyatékos) esetén az elutasítás irányába mutatnak az eredmények. A komolyabb tanulási vagy viselkedési zavarokkal küzdő gyermekek esetében a pedagógusok negatív attitűdöt mutatnak (Szekeres 2011).

Összességében a kutatásunknak több korlátja is van, az eredményeink nem általánosíthatók, de mégis több területen felhasználhatók. Véleményünk szerint nagyobb mintán volna lehetőség további vizsgálatokat végezni, megvizsgálni a többségi pedagógusok csoportjai közötti különbséget, valamint volna arra lehetőség, hogy azoknak a csoportoknak az integrálását is elősegítsük, amelyeket a többségi pedagógusok elutasítanak. További kutatásokban lehetne azokra a csoportokra fókuszálni, amelyeket a pedagógusok jobban elutasítanak, valamint a többségi pedagógusoknak azokon a területeken segítséget adni, amelyeken nem érzik magukat magabiztosnak.

IRODALOM

2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről

Bánfalvy Cs. (2012): *Gyógypedagógiai szociológia*. Budapest: ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar.

Czeizel E. – Lányiné Dr. Engelmayer Á. – Rátay Cs. (1978): *Az értelmi fogyatékossgok kóreredete a „Budapest vizsgálat” tükrében*. Budapest: Medicina.

Csányi Y. (2000): A speciális nevelési szükségletű gyermekek és fiatalok integrált nevelés-oktatása. In: Illyés S. (szerk.): *Gyógypedagógiai alapismeretek*. Budapest: ELTE BGGYFK, 377–408.

Havas G. – Liskó I. (2005): *Szegregáció a roma tanulók általános iskolai oktatásában*. Budapest: Felsőoktatási Kutatóintézet. https://ofi.hu/sites/default/files/attachments/266_liskocigaltiskszegreg.pdf (Utolsó letöltés: 2024. 01. 18.)

Hegedűs R. (2020a): Hátrányos helyzetű gyermekek óvodai nevelése és gyógypedagógiai ellátása. In: Varga A. – Andl H. – Molnár-Kovács Zs. (szerk.): *Új kutatások a neveléstudomá-*

- nyokban 2019. *Neveléstudomány: Horizontok és Dialógusok. I. kötet.* Pécs: MTA Pedagógiai Tudományos Bizottság, PTE BTK Neveléstudományi Intézet. 221–232.
- Hegedús R. (2020b): *Kompetenciák – hátrányok – térségek. Avagy honnan s hogyan jutnak el a hátrányos helyzetűek a felsőoktatásba?* Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Hegedús R. (2023): Sajátos nevelési igényű gyermekek, tanulók számának területi és statisztikai elemzése. *Educatio*, 32(2): 228–246. <https://doi.org/10.1556/2063.32.2023.2.4>
- Kemény P. (2004): Utolsó Padból Program és az integráció kapcsolata. *Gyógypedagógiai Szemle*, 32(4): 257–266.
- Kertesi G. – Kézdi G. (2009): *Általános iskolai szegregáció Magyarországon az ezredforduló után.* Budapest Working Papers on the Labour Market No. BWP – 2009/6. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézet, Budapesti Corvinus Egyetem, Emberi Erőforrások Tanszék. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/108447/1/bwp0906.pdf> (Utolsó letöltés: 2024. 01. 18.)
- Laki I. (2013): A fogyatékossgal élő emberekről. *Neveléstudomány: Oktatás – Kutatás – Innováció*, 1(3): 79–84.
- Meggyesné Hosszu T. – Máténé Homoki T. (2015): *A társadalmi érzékenyítés módszertana kisgyermekkorban I.* Szeged: Szegedi Tudományegyetem JGYPK Mentor(h)áló 2.0 program – digitális tananyagok. http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/A_tarsadalmi_erzenyenes_modszertana_kisgyermekkorban/index.html (Utolsó letöltés: 2024. 01. 18.)
- Mesterházi Zs. – Szekeres Á. (szerk.) (2019): *A nehezen tanuló gyermekek iskolai nevelése.* Budapest: ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar.
- Papp G. (2004): *Tanulásban akadályozott gyermekek a többségi általános iskolákban.* Pécs: Comenius.
- Pongrácz K. (2015): Tanulók fogyatékossgal élő társakkal szembeni attitűdjének vizsgálata. *Gyógypedagógiai Szemle*, 43(4): 290–304.
- Réti Cs. – Csányi Y. (1998): Gyakorló pedagógusok és leendő tanítók attitűdjének felmérése az integráció témájában. *Gyógypedagógiai Szemle*, 26(2): 81–89.
- Sebestyén K. (2023): *Kik és miért tanulnak németet az érettségét adó képzésekben?* Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Szekeres Á. (2011): *Enyhén értelmi fogyatékos gyermekek szociális integrációja az általános iskola 4. 5. és 6. osztályában.* Doktori disszertáció. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Trembulyák M. (2022): Az együttnevelés hiányzó láncszemei. In: K. Nagy E. – Egri T. – Jaskóné Gácsi M. (szerk.): *„Értéktanteremtés – Kihívások a pedagógiában, gyógypedagógiában és a tanárképzésben”.* Tanulmánykötet a XIII. Országos Taní-tani Konferenciáról. Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó, 278–283.
- Varga A. (2015): *Az inklúzió szemlélete és gyakorlata.* Pécs: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Wlislócki Henrik Szakkollégium.

- Verdes T. (2009): Súlyosan, halmozottan fogyatékos gyermekek és fiatalok a közoktatásban. In: Könczei Gy. (szerk.): *A súlyos és halmozott fogyatékossgal élő emberek helyzete Magyarországon*. I. kötet. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar. 86–152.
- Wilgosh, L. (1992): Integration of Children with Special Needs. *International Journal of Educational Management*, 6(5). <https://doi.org/10.1108/EUM0000000001982>
- Zászkalicky P. – Verdes T. (szerk). (2004): *Tágabb értelemben vett gyógypedagógia*. Kölcsey Ferenc Protestáns Szakkollégium, Budapest: ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar.
- Zétényi Á. (1998): A hatékony tanár. *Iskolakultúra*, 8(10): 68–74.

A társadalmi biztonság dimenziói és a szabadság garanciái napjainkban

Szabó Sándor – Csoba Judit

SZABÓ SÁNDOR: Debreceni Egyetem, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék, Szociálpolitika MA szakos hallgató; sanyika.szabo20@gmail.com

CSOBA JUDIT: Debreceni Egyetem, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék; csoba.judit@arts.unideb.hu

ABSZTRAKT A társadalmi biztonság lineáris fejlődési iránya napjainkra számos területen megkérdőjeleződött. Bár a XX. század közepén úgy tűnt, hogy a nemzetállam, majd pedig az azon alapuló jóléti állam képes a társadalmi biztonság mind magasabb szintjét megvalósítani, a XXI. századra nyilvánvalóvá vált, hogy az állam nem szükségszerűen garantálja a társadalom tagjainak biztonságát. A globalizáció, a gazdasági és környezeti válságok, az értékrendszer átalakulása, az egyenlőtlenségek növekedése az elmúlt évtizedekben, majd a járványok és háborúk kialakulása a közelmúltban olyan kihívásként jelentkeztek, amelyek próbára tették a jóléti államok által garantált társadalmi biztonságot, s az állami szerepvállalás új formáit helyezték előtérbe. A biztonság garantálása helyett a szabadságra helyeződött a hangsúly, s a jóléti állam intézményrendszerének fokozatos leépülésével maga az állam működése vált a bizonytalanságok és kockázatok forrásává. A tanulmány a rendelkezésre álló szakirodalom elemzésével arra vállalkozik, hogy választ keressen arra a kérdésre, hogyan változott a biztonság fogalom tartalma a klasszikusoktól napjainkig, s hogyan tűnnek el a társadalmi biztonság garanciái abban a korszakban, amit a legbiztonságosabbnak feltételeztünk.

Kulcsszavak: társadalmi biztonság, állami szerepvállalás, jóléti állam, szociális jogok, második modernitás

Dimensions of social security and guarantees of freedom today

ABSTRACT The linear development of social security is now being questioned in many areas. Although in the mid-20th century it seemed that the nation state, and later the welfare state based on it, could achieve ever higher levels of social security, by the 21st century it had become clear that the state does not necessarily guarantee the security of the members of society. Globalisation, economic and environmental crises, the transformation of value systems, the rise in inequalities in recent decades and, more recently, the emergence of epidemics and wars have all posed challenges that have tested the social security guaranteed by welfare states and have brought new forms of state involvement to the fore. The emphasis has shifted from security to freedom, and the functioning of the state itself has become a source of uncertainty and risk as the institutional framework of the welfare state has gradually been dismantled. By analysing the available literature, this study seeks to answer the question of how the concept of security has changed from the Classics to the present day, and how the guarantees of social security disappear in what is assumed to be the most secure period.

Keywords: social security, state involvement, welfare state, social rights, second modernity

BEVEZETŐ

A biztonság érzete az elmúlt évtizedekben a mindennapi élet részét képezte. Az utóbbi években azonban a környezetünkben zajló változások – pandémia, háborúk, környezeti kihívások – alapjaiban kérdőjelezték meg mindazt, amit a biztonsággal kapcsolatban feltételeztünk: minél fejlettebb egy civilizáció, annál nagyobb biztonságban tudhatják magukat a társadalom tagjai. A biztonságérzet vizsgálata napjainkban különösen időszerű, mivel a XXI. század emberre egyre inkább úgy érzi, a bizonytalanság átszövi az egész társadalmat, beszívárog az élet minden szegmensébe, s mindennapi tapasztalattá válik.

Annak ellenére, hogy a világ fejlett országai társadalmi, politikai és gazdasági értelemben is arra törekedtek, hogy a lehető legbiztonságosabb környezetet teremtsék meg polgáraik számára, s biztonságosabb, kiszámíthatóbb környezetet teremtsenek a következő generáció számára, a biztonságsszükséglet kielégítése terén egyre jelentősebb deficitet mutatkoznak (Vail 1999a; Castel 2005). A biztonság érzetének elvesztése különösen érvényes a legifjabb generáció, a 15–24 évesek körében, amelynek tagjai lényegesen kedvezőtlenebb helyzetben érzik magukat, mint a szülői, nagyszülői generáció. A biztonság eltűnő garanciáinak tapasztalása, s az ebből fakadó szorongások megjelenése (klíma-, vírus-, háborús szorongások) azonban mind általánosabbá válik az idősebb generáció körében is, s joggal merül fel a kérdés: mit jelent ma biztonságban élni a XXI. században? Hogyan változott a biztonság fogalom tartalma a klasszikusoktól napjainkig? S végül talán a legfontosabb kérdés: hogyan tűnnek el a társadalmi biztonság garanciái abban a korszakban, amit a legbiztonságosabbnak feltételeztünk?

Tanulmányunkban a rendelkezésre álló szakirodalmi háttér alapján ezekre a kérdésekre keressük a választ. Az első részben a biztonság fogalmának szemantikai vizsgálatára teszünk kísérletet, majd a jóléti állam működésének, mint a társadalmi biztonság garantálásában meghatározó szereplőnek a változásait elemezzük. A tanulmány végén az általános bizonytalanságérzet kialakulásának legfontosabb elemeit összegezzük. Az elemzés során a biztonságot elsődlegesen társadalomtudományi megközelítésben vizsgáljuk.

A BIZTONSÁG FOGALOM TARTALMÁNAK VÁLTOZÁSA

A biztonságot mint koncepciót és szükségszerű gyakorlatot mindig is hatalmas tudományos érdeklődés övezte az évszázadok során. Tartalmát, megvalósulásának feltételeit számos tudományterület vizsgálta, így ma sem egyszerű egzakt definíciót adni a fogalomról (Székely – Somody – Szabó 2017; Bourbeau 2015). A biztonság fogalom tartalmának pontos meghatározását az is nehezíti, hogy egy folyamatosan változó, az ókori görög bölcsletről napjainkig számos jelentéstartalmat hordozó kategóriával van dolgunk. A sokszínűségnek köszönhetően a fogalom egy idő után már nem volt képes lefedni azt a tartalmat, amit a különböző kontextusban jelölnie kellett volna, így óhatatlanul elindult a fogalom diverzifikálódása. Ennek a folyamatnak köszönhetően ma már a biztonság fogalomnak különböző részterületeiről beszélhetünk, amelyeket más és más tudományág vizsgál. Ilyen részterület pl. a nemzetbiztonság, a humánbiztonság, az egészségbiztonság, az élelmiszerbiztonság stb. (Székely – Somody – Szabó 2017).

A SECURITAS KONCEPCIÓJA AZ ÓKORI FILOZÓFIÁBAN

A biztonság (*security*) kifejezés nehezen definiálható fogalom. A jelentése történelmi koronként folyamatosan változott. Ha az etimológiai tartalmat keressük, akkor az antik kultúráig kell visszanyúlnunk, ahol a fogalomnak két gyökere és egyben két történelmi szakasza van (Arends 2008).

Az ókori görög bölcelet központjában nagy hangsúlyt kapott a nyugalomként értelmezett biztonság. Kr. e. harmadik századtól megjelenő görög filozófiai iskolák a biztonságot a bölcs ember alapelvévé tették és az elérése érdekében megfelelő spirituális technikákat határoztak meg (Gros 2019). A biztonság fogalma két nagy görög koncepció épült. Az Epikurosi hagyományban gyökerező „*ataraxia*” kifejezés, amely a latin „*securitas*” szó szinonimájaként értelmezhető, és elsődlegesen az emberi szellem biztonságára és békéjére vonatkozott, egy belső nyugalmi állapotot jelölt. A sztoikus filozófusoknál – különösen Epiktétosznál – az *ataraxia* kéz a kézben járt az „*elutheria*” (szabadság) és az „*apatheia*” (közömbösség) fogalmakkal. A sztoikusok úgy tartották, hogy a bölcs ember a legnagyobb veszélyek és bizonytalanságok közepette is helytáll és a lelkiállapotának az állandóságára törekszik. Ennek az állapotnak az eléréséhez folyamatosan ismétlődő gyakorlatok elvégzése és megfelelő önkontroll szükséges (Gros 2019).

A biztonság fogalom másik pillére az antik görög kultúrában a Thuküdidész íásaiban megjelenő „*asphaleia*” fogalom, amit a latin „*salus*” szó megfelelőjeként értelmezhetünk. Ez a biztonság fizikai dimenzióját hangsúlyozta (Arends 2008; Gros 2019; Hamilton 2013).¹ Thuküdidésznek a Peloponnészoszi háborúról szóló írásában megjelenő „*asphaleia*” kifejezés az ókori görögök által kedvelt sportból, a birkózásból ered, és a bukástól, eséstől való félelmet fejezi ki. Thuküdidész a fogalmat háborús kontextusba használja, és elsősorban azt hangsúlyozza, hogy Athén, hogyan tudja megőrizni a biztonságát és stabilitását?² (Arends 2008). Az *asphaleia* fogalom tartalma ebben a vonatkozásban teljesen új értelmezést adott a biztonságról alkotott elképzeléseknek. Augusztus trónra lépésétől kezdve a római császárok biztonságról alkotott nézeteiket az *asphaleia* fogalommal fejezték ki. Ennek értelmében a birodalom biztonságának megőrzése egyben garantálhatja a római polgárok belső biztonságát is (Hamilton 2013). Fontos azonban kiemelni, hogy bár Thuküdidésznél és a császárkori Rómában is megjelenik az állam belső, fizikai biztonságának megteremtésére irányuló igény – amely elsősorban az uralkodó feladata –, de Hobbes és Locke munkásságáig explicit módon ez sehol nem kerül kimondásra. Ennek talán az lehet az oka, hogy a belső biztonságot garantáló intézmények hiányában ebben a korban fel sem merül a békés egymás mellett élés lehetősége, másrészt a korabeli szerzők a konfliktusmentes világot az emberi természettel ellentétesnek tartották (Felméry 2015).

A manapság általánosan használt biztonság fogalom tulajdonképpen a latin „*securitas*” kifejezésből ered, amely először a Kr. e. első évszázadban jelenik meg Cicero filozófiai íásaiban. A történelmi hagyomány úgy tartja, hogy ő alkotta meg a kifejezést (Hamilton 2013). Alapvetően a szó két alkotó elemre bontható. A „*se*” a latinban fosztóképzőként funkcionál és egy olyan állapotot jelöl, amikor mentesek vagyunk valamilyen veszélytől vagy gondtól. A szó má-

¹ Az angol nyelvben a „*securitas*”-nak a *security*, a „*salus*”-nak pedig a *safety* fogalom feleltethető meg.

² Ebből a szempontból a fogalom tartalma a ma ismert nemzetbiztonság fogalmához áll legközelebb.

sik része a „cura” pedig egyfajta gyűjtőfogalomként jelenik meg, amely magába foglal minden olyan állapotot, amely az emberi természet számára nyugtalanító lehet (Arends 2008). Cicero számára a cura egy negatív és egyben egy pszichológiai jellegű fogalom volt, amely az emberi lélekre gyakorol hatást és veszélyezteti az egyén érzelmi stabilitását³. Az ilyen érzelmi biztonság nélkül az egyén képtelen elérni az állandóság (*constantia*) állapotát, valamint a bizonytalanság állapotában alkalmatlanná válik a feladatainak az ellátására. Tehát – Cicero szerint – az emberi elme békéjének (*tranquillitas animi*) megőrzése érdekében el kell kerülni azokat a helyzeteket, amelyek az egyén érzelmi és mentális stabilitására veszélyt jelenthetnek (Hamilton 2013).

A SZOCIÁLIS BIZTONSÁG ÉS AZ ÁLLAMTEÓRIÁK

Az ókori görög és római biztonság felfogás után a felvilágosodás – pontosabban Thomas Hobbes munkássága – hoz a fogalom értelmezésébe új dimenziót. A biztonság fogalomnak ebben az időben további két új dimenziója jelenik meg: az állampolgári biztonság és a társadalmi biztonság (Castel 2005). Az állampolgári biztonság alapvetően összefügg Hobbes és Locke államelméletével, vagyis annak vizsgálatával, hogy milyen berendezkedésű állam képes biztosítani a lehető legnagyobb állampolgári biztonságot. Hobbes államelméletét az 1651-ben írt *Leviatán* című művében fejti ki. A szerző kiindulópontja a természeti állapotban élő ember. Ezt a rendkívül bizonytalan állapotot, amelyben az emberek élnek, Hobbes háborúnak nevezi, mégpedig olyan háborúnak, amely „mindenki háborúja, mindenki ellen” (Hobbes 1998: 84). Tehát a közösségen belüli életet permanens háború jellemzi. Ebből a permanens háborúból való kitörés vágya teremti meg a közhatalom iránti igényt. Hobbes elméletében az intézményesített állam elsődleges feladata, a közösség védelme, a belső fizikai biztonság megteremtése, illetve magának az államnak a legitimitása is ebből az igényből fakad. A közösség által meghatározott célok megvalósításához a korlátlan hatalommal rendelkező uralkodó választja ki a megfelelő eszközöket (Felméry 2015). A hobbesi államelméletnek az a sajátossága, hogy a biztonság kérdésében visszanyúl a korábban már tárgyalt „salus”, pontosabban a „salus populi” fogalmához. Hobbes tehát világosan kimondja, hogy az egyén fizikai biztonságának a garantálása az onnipotens állam feladata, ugyanis ha ezt nem biztosítaná, akkor elveszne a legitimitásának az alapja (Hamilton 2013). Alapvetően Hobbes eltávolodott a biztonság negatív jelentésétől (valamitől való mentesség) a fogalom pozitív jelentése felé (valamire való törekvés). Hobbes államfelfogása egy abszolút hatalommal rendelkező állam képét vázolja fel. Az állam a garancia arra, hogy az emberek békében és biztonságban éljenek. Ennek az ára azonban az, hogy az egyénnek le kell mondania a politikai hatalomba való közvetlen beleszólásról. Hobbesnál a biztonság nem természetes állapot, hanem az emberi tevékenység terméke. Az emberek biztonságigénye hozza létre az államot, amely képes az állampolgárok fizikai biztonságának szavatolására (Castel 2005; Balogh 2013).

Locke (1986 [1660]) államteóriájában az állampolgárok szabadságának és fizikai biztonságának garantálása mellett hangsúlyos szerepet kap a tulajdon biztonságának garantálása is.

³ Cicero szerint a „cura” kategóriájába tartoznak az olyan fogalmak, mint a vágy, öröm, harag, félelem, szorongás. Ezek mind veszélyeztetik az egyén érzelmi stabilitását (Hamilton 2013).

Locke szerint az egyén a munkája révén biztosítja önmaga függetlenségét és a tulajdon válik a védelem biztosításának fő eszközévé. A tulajdon lesz az, amely szavatolja a biztonságot a különböző viszonytársaságok közepette. Locke-nál az állam létét a tulajdon védelme teszi indokolttá, így az egyén biztonságának a garantálása közvetve, a tulajdon biztonságának biztosítása révén valósul meg (Castel 2005; Balogh 2013). Locke elképzelése az állam működésére vonatkozóan nem azonos Hobbeséval. Míg a Leviatán a biztonságot azáltal teremti meg, hogy totális kontrollt valósít meg, addig Locke liberális, demokratikus jogállamában a szabadság és a biztonság a tulajdon birtoklása által jön létre.

A magántulajdon birtoklása által megvalósuló biztonság azonban számos kérdést felvet. Ha a tulajdon az, amely megteremti az állampolgár biztonságát és szabadságát, illetve ehhez kapcsolódik a jogállam védelme is, akkor az állampolgári biztonság dimenziója mellett hogyan garantálható a társadalmi biztonság dimenziója? Vagyis mi lesz azoknak az egyéneknek a sorsa, akik nem rendelkeznek magántulajdonnal és ezáltal nem élvezik a jogállam védelmét? Mindez rámutat Locke államelméletének hiányosságára is: a tulajdon hiányából fakadó (szociális) létbizonytalanságot hogyan lehet kezelni, a (szociális) védelmet hogyan lehet megteremteni. Castel megítélése szerint ebből az ellentmondásból egyetlen kivezető út van: a munka léthez csatolt jogok és védelem kialakítása (Castel 2005). A munkavégzésre és a közösség számára fontos értékek teremtésben való részvételére alapozva „a tulajdon egy olyan típusát teremtették meg, amely rendeltetése szerint a magántulajdonnal nem rendelkezők társadalmi státusát teremti meg” (Castel 2005: 59).

A munkavégzés foglalkoztatássá válik, vagyis olyan státussá, amely nem-piaci biztosítókat tartalmaz. A dolgozó ember helyzete így kevésbé válik bizonytalanná. Ettől fogva fizetési munkaviszonyban áll. Olyan erőforrásokra tesz szert, amelyek segítségével kevésbé lesz kitéve a külső környezeti hatásoknak, emellett képes lesz arra, hogy a saját jövőjét befolyásolja.

Mindemellett sikerül a bérmunkás-társadalom tagjai számára hozzáférést biztosítani a társadalmi közös tulajdonhoz. A társadalmi közös tulajdon lényegében alternatívája a magántulajdonnak. Olyan biztonságot szolgáló tulajdon, amely olyanok számára áll rendelkezésre, akik korábban kiszorultak a magántulajdon által nyújtott védelemből. Kitűnő példa erre a nyugdíj. A nyugdíj biztonságot ad a megöregedett dolgozóknak, akik a koruknál fogva már nem képesek munkavégzésre. A nyugdíj tehát a munkavégzésből leszármazott jogosultság. Ez a jog a dolgozó ember tulajdona, amely őt nem a piaci logika alapján illeti meg, hanem a munkabér társadalmosítása következtében (Castel 2005).

A társadalmi közös tulajdon különböző formái (pl. nyugdíj) a biztonság megteremtésének a történetében abból a szempontból kiemelkedőek, hogy míg a magántulajdonon alapuló biztonság esetében a biztonság csak a társadalom szűk rétegének – a magántulajdonnal rendelkezőknek – kiváltsága, addig a társadalmi közös tulajdon a társadalom többségének képes biztonságot nyújtani. A társadalmi közös tulajdonhoz való hozzáférés biztosításában, a szociális védelmi rendszerek kiépülésében azonban kiemelt szerepe volt az államnak (Esping-Andersen 1990; Ferge 1997; Elias 2000 [1939]; Barr 2009).

AZ ÁLLAMI BEAVATKOZÁS KEZDETEI ÉS A SZOCIÁLIS BIZTONSÁG

A szociális vagy jóléti állam fejlődése szorosan összekapcsolódik a védelmi rendszerek fokozatos kiterjedésével. A huszadik század közepére az állam válik a biztonság garantálásának legfőbb tényezővé, a kockázatcsökkentés intézményesített rendszerévé.

Melyek voltak azok az erők, amelyek katalizálták azt a folyamatot, melynek során eljutunk az ókori *securitas* koncepciótól a társadalmi biztonság fogalmáig? Norbert Elias német szociológus a *The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations* (2000 [1939]) című nagy hatású művében emellett érvel, hogy a nyugatra jellemző, egy a kora középkortól induló civilizációs trend. Ennek hatására alapvetően megváltoznak a civilizációs együttélés szabályai, normái, erkölcei. Elias témánk szempontjából talán legfontosabb megállapítása volt, hogy az állam a biztonságos környezet megteremtésének feltételeként sikeresen monopolizálta az erőszakot, ezáltal lehetővé tette a mindennapi élet pacifikálását. Az állami erőszakmonopólium nélkül nem tudtak volna megszületni azok az intézményes garanciák, amelyek a biztonságot szolgálják. Ennek a civilizációs folyamatnak az első állomása volt a felvilágosodás kora, amelynek kiemelt szerepe, hogy lefektette a ma ismert biztonsági rendszerek alapjait: az állam vált a szubjektív és az objektív biztonság zálogává (Gros 2019).

Az állam biztonságot garantáló szerepének új dimenziója, a szociális biztonság csak a XX. század közepére alakult ki, jóllehet az állam beavatkozásának különböző formái már a korábbi évszázadokban is megjelentek. Ferge (1997) az állami szerepvállalás elemzésekor három markáns történelmi korszakot mutat be. Az első korszak I. Erzsébet 1601-es szegénytörvényével kezdődik, amikor az állam *marginális szerepet* vállal a szociális biztonság megteremtésében. A társadalom peremére szorult csoportok helyzetét főként igazgatási kérdésként kezeli, az eszköztárát továbbra is a korlátozó és büntető intézkedések jellemzik, s főként a zárt szegénygondozás (pl. szegényházak, dologházak) a meghatározó, amely a többségi társadalom védelmét garantálja a veszélyes és veszélyeztető rászoruló csoportjával szemben. Az állam felügyeletet vállalt, de felelősséget nem, a szegények segítése a lokális közösségekre maradt.

Az állami szerepvállalás legfőbb motivációja nem a korai kapitalizmusra jellemző tömegnyomor leküzdése, hanem a kapitalizmus által indukált társadalmi és gazdasági folyamatok következményeire való kényszerű reagálás volt (Szamuely 1985).

A második korszakban (1850–1945) az állam a kialakult helyzet korrekciójára, a szegények kordában tartására, a fennálló viszonyok elfogadásának ösztönzésére irányult. A szegénypolitika célcsoportja azoknak a szegényeknek a köre volt, akik a morális kritériumok betartása mellett is egzisztenciális küszöb alatt éltek. A támogatás célja az elemi létfenntartás, a leggyakrabban alkalmazott eszköz az adományozás volt. A korrektív korszak jelentős vívmánya mindemellett ugyanakkor a Bismarck kancellár által Poroszországban 1882-ben kezdeményezett – igaz, kezdetben csak a nagyipari munkásságot érintő – társadalombiztosítási rendszer kialakítása és a biztosításon alapuló pénzügyi ellátás elindítása volt, mely a szociális biztonságna a korábbiakhoz képest egy magasabb szintjét képviselte. A kockázatok kezelésében már az állam is – igaz, csak szabályozóként – felelősséget vállal. A társadalombiztosítás az „*ipari társadalommal együtt kialakuló veszélyekre, a balesettől, az ellátatlan öregkortól stb. való szorongásra adott társadalmi válasz: védekezés a jövedelem elvesztésével vagy csökkenésével járó létbizonytalanság ellen*” (Ferge 1994: 9).

A harmadik korszakban az állam szociális biztonságot garantáló tevékenysége arra a hitre épült, hogy a társadalmi problémák, közöttük a szegénység és egzisztenciális bizonytalanság a társadalom és gazdaság működési zavarainak következtében alakul ki, így a közjó kialakításának érdekében beavatkozó államnak a feladata ezeknek a rendszerszintű hibáknak a korrigálása. Így alakult ki és vált a társadalom tagjainak szociális biztonságát garantáló legfontosabb szereplőjévé a jóléti állam a második világháborút követően.

A JÓLÉTI ÁLLAM: KIHÍVÁSOK ÉS VÁLASZOK A SZOCIÁLIS BIZTONSÁG GARANTÁLÁSA TERÉN

A jóléti állam fogalma nehezen definiálható, ugyanis nincs formailag letisztult definíciója. Érdemes megjegyeznünk, hogy a jóléti állam megnevezést csupán az 1940-es évek óta használjuk (Temple 1941; Tomka 2008).

Barr (2009) szerint alapvetően a fogalom mozaikszóként fogható fel, amelynek sokféle forrása és gyakorlati megvalósulása van. A *jóléti állam gazdaságtana* című munkájában a következőképpen definiálja a jóléti államot: „A jóléti állam célja azon egyének jólétének elősegítése, akik (a) gyengék és elesettek – főként szociális ellátáson keresztül; (b) akik szegények – főként jövedelmek újraelosztásán keresztül; illetve (c) akik nem elesettek, sem nem szegények – biztosítási célú és fogyasztás kisimítását lehetővé tevő pénzbeli juttatások, illetve egészségbiztosítási és közoktatási szolgáltatások révén.” (Barr 2009: 42).

Esping-Andersen kiindulási pontja T. H. Marshall szociális állampolgárság elmélete. Esping Andersen (1990) úgy véli, hogy a jóléti állam nem érthető meg pusztán a szociális állampolgársággal járó jogok alapján. Azt is figyelembe kell venni, hogy miként fonódnak össze az állami tevékenységek a piac és a család szociális ellátásban játszott szerepével. Esping-Andersen egy egyszerű definíciót ad. Jóléti állam fogalma alatt az állam olyan felelősségvállalását érti, amely során az állam garantálja, hogy bizonyos jóléti minimumot nyújt az állampolgárai számára (Esping-Andersen 1990).

Ha a jóléti állam fő ismertetőjegyét szeretnénk meghatározni, akkor a szakirodalom legtöbbször az állam redistribúciós szerepét emeli ki (Szamuely 1985). A jóléti állam azonban ennél a szerepkörnél sokkal több. Baldwin (1990) szerint, ami igazán meghatározza a jóléti államot, az a szolidaritás és a kollektív kockázatvállalás. Baldwin (1990) a *The Politics of Solidarity* című művében a jóléti államot egy olyan szolidaritás közösségként írja le, ahol a kockázatok kollektívan oszlanak el. Ahogy Castel (2005) is megjegyezte, a kockázatokat, bizonytalanságot nem lehet elkerülni, csupán állami segítséggel mérsékelni lehet. Egy ilyen szolidaritáson alapuló jóléti államban („*solidaristic welfare state*”) tehát az államnak az az elsődleges feladata, hogy mérsékelje a kockázati tényezőket (pl. univerzális elosztással), valamint vállaljon felelősséget állampolgárai biztonságának megteremtésében (Romke 2012; Goodin 1986).

Vail (1999a) Baldwinhoz (1990) hasonlóan szintén a szolidaritás jelentőségét hangsúlyozza, azonban egyben túl is lép ezen a kereten. Úgy véli, hogy a jóléti államok leírására a megfelelő kifejezés az a biztonsági rezsim (*security regime*). Vail (1999b) szerint az államnak három olyan területe van, ahol a biztonságot meg kell teremteni. Az első terület a gazdaság. Itt elsősorban az állampolgárok gazdasági/anyagi biztonságának a megteremtéséről van szó. Az állam-

nak ezen a területen az a feladata, hogy a szabadpiaci verseny által generált bizonytalanságok állampolgárokra gyakorolt hatását mérsékelje. A második terület a *civil társadalom* területe. Ezen a területen az állam „*welfarist*” (jóléti) logikája érvényesül. Az itt felmerülő legfontosabb biztonsági kérdések a következők: egyenlőség, kockázatvédelem, szolidaritás, társadalmi integráció. Az állam szerepe a biztonság garantálásban az, hogy megvédje az egyéneket a kiszámíthatatlan kockázatoktól, vagyis olyan alkalmaktól, amikor az egyént olyan bizonytalanságok érik, amelyekre nem minden esetben van ráhatással (pl. betegség, baleset, munkanélküliség). Ezek a problémák nemcsak az egyén biztonságát veszélyeztetik, hanem kollektívan érinthetik az egész társadalmat, ha a kockázatokat nem időben kezelik. Vail szerint a jóléti állam nem pusztán a kockázatvédelem eszköze, hanem egy erkölcsi, morális érték képviselője, amely képes az önzetlen cselekvést elősegíteni, valamint erős kötelekeket alakít ki a társadalom különböző csoportjai között. A cél egy jól integrált társadalom, amelyhez nélkülözhetetlen a biztonság. Az egyénnek biztonságra van szüksége ahhoz, hogy szabadon dönthessen és választhasson, valamint hogy a saját maga által kialakított kapcsolatban részt vegyen (Vail 1999b; Ferge 1994). Az utolsó terület, amelyet Vail említ, az a *politika* területe. A politika területénél a kiemelt cél a demokratikus értékrendre épülő, azok mellett elkötelezett társadalom (Vail 1999b).

A jóléti állam „aranykorát” – amely egyben a stabil szociális biztonság korát is jelentette – a szakértők többnyire az 1945 és 1973 közötti időszakra vonatkoztatják (Pierson 2006; Huber-Stephens 2001; Wincott 2013). Az „aranykor” fő jellegzetességeit Pierson (2006) a következőképpen foglalja össze:

- a háború utáni gyors reformok egy univerzálisabb jóléti államot hoztak létre;
- a szociális jóléti rendszer iránti elköteleződés erősödött, amelyet a növekvő források, valamint az ellátások és lefedettségek nagy aranyú kiterjedése jellemez;
- széles politikai konszenzus alakult ki az aktorok között, amely a vegyes gazdaság, valamint a szociális jóléti rendszer támogatása mellett köteleződött el;
- a gazdasági növekedés és a teljes foglalkoztatás mellett valósult meg.

Ha a fent felsorolt jellegzetességeket Szamuely (1985) és Pierson (2006) nyomán egy tágabb kontextusba helyezzük, akkor azt mondhatjuk, hogy a háború utáni, konszolidációs időszakban a jóléti állam egy sokoldalú konszenzus eredménye volt. Míg Szamuely (1985) ezt a konszenzuális viszonyt úgy írja le, mint a munkátatók-munkavállalók-állam közötti egyezséget, addig Pierson (2006) szerint a konszenzus kétféleképpen értelmezhető: a társadalmi osztályok közötti konszenzusként, illetve a politikai pártok konszenzusaként.

A társadalmi szinten megvalósuló konszenzus a munkásosztály és a tőkészek közötti viszony pacifikálását jelentette, mindezt az állam irányította, amelynek koordinálnia kellett a szakszervezetek és a foglalkoztatók közötti kapcsolatot. Ebben a viszonyban a tőkészeknek a teljes foglalkoztatás, a közművek állami tulajdonba vétele, valamint a jóléti állam támogatása mellett kellett elköteleződni. A munkásságnak és a tőkészeknek egyaránt részt kellett venni a gazdasági növekedést biztosító célok megvalósításában, ennek értelmében természetes mindkét fél részesült a jutalmakból (Pierson 2006).

A pártok szintjén megkötött konszenzus egyet jelentett azzal, hogy a pártok betartják a politika harcok alkotmányos szabályait, a lehető legnagyobb mértékben marginalizálják a

(mind a mainstream politikán belüli és azon kívüli) szélsőséges (akár bal akár jobboldali) pártokat, valamint alapvetően keynesi gazdaságpolitikát valósítanak meg (Pierson 2006).

A jóléti állam teoretikusai általában egyetértenek abban, hogy jellemzően az 1970-es évek közepe és az 1980-as évek eleje az az időszak, amely a jóléti államok fordulópontjaként azonosítható. A 1970-es évek közepének és az 1980-as évek elejének gazdasági válságai és azok inflációval való társulása válságba sodorták a II. világháború után gyors terjeszkedésbe kezdett jóléti államot. Csődbe jutott a társadalombiztosítási rendszer pl. az Egyesült Államokban és Franciaországban (Szamuely 1985), és már az 1970-es évek közepén megjelentek azok a kritikus hangok, amelyek a gazdasági fejlődés megrendülését és a jóléti állam válságát az állam kudarcának tekintették, és „gyógyírként” ismét a minél szabadabb piac szükségességét hangsúlyozták (pl. neoliberálisok). A jóléti állam kritikussai, a gazdasági liberalizmus és a monetarizmus elkötelezett hívei alapján véve megkérdőjelezték a keynesi gazdaságpolitikát, az állami tulajdont, a szociális védelmi rendszert és a szigorú munkavédelmi szabályozást. A sokoldalú konszenzus, amely által a jóléti állam képes volt szavatolni az állampolgárai számára a biztonságot, gazdasági és társadalmi értelemben is, veszélybe került. Pongrácz (2017) ennek a viszonyoknak a felborulását úgy szemlélteti, hogy a két fél közötti inga ismét a piac felé kezdett kilengeni. A konszenzus felbomlását hangsúlyozza Szamuely (1985) és Pierson (2006) is. Szamuely *A jóléti állam ma* című művében a következőket írja: „*A jóléti állam válságának lényege éppen ennek a társadalmi és politikai konszenzusnak a – legalábbis részleges – megbomlása, a jóléti állam problémamegoldó képességébe vetett bizalom megrendülése, kifejlesztése helyességének társadalmi méretű megkérdőjelezése*” (Szamuely 1985: 48). A jóléti állam a kilencvenes évek közepére elveszíti a szociális biztonság garantálásának képességét és lehetőségét.

A JÓLÉTI ÁLLAMON TÚL – A TÁRSADALMI BIZTONSÁG GYENGÜLÉSE

A jóléti állam neoliberális fordulata mélyrehatóan befolyásolta a társadalmi biztonságról való gondolkodást. Az „aranykor”-ban megélt nagyfokú biztonságérzet a válság mélyülésével fokozatosan halványulni kezdett. A jóléti állam koncepciója válságba került. Ha áttekintjük a jóléti állam kihívásaira vonatkozó szakirodalmat, akkor egy komplex válságrendszer képe rajzolódik ki, amely – ahogy Rosenvallon (2000) és Pierson (2006) is kiemeli –, egyszerre finánciális (gazdasági), ideológiai és társadalmi válság is. A finánciális válságot az 1970-es évekbeli energjaválság és az azt követő gazdasági visszaesés táplálta. Az ideológiai válság az 1980-as években köszönt be, és az a feltételezés táplálta, hogy az állam nem képes kezelni a gazdasági válság hatására erősödő szociális problémákat, s a hatékonyság helyett egyre bürokratikusabb lett az államigazgatás. A neoliberális ideológia és az individuális értékrend térhódítása, a deregulációs folyamatok széleskörű érvényesülése a szociális területen is, a multikulturális termelési rendszerek kiterjedése és ezzel párhuzamosan a nemzetállamok szabályozó szerepének csökkenése a gazdasági rendszerekben, a jóléti állam pénzügyi alapjainak megrendülése a globalizáció, a demográfiai folyamatok és a technológiai modernizáció következtében, a társadalom polarizálódásának és az egyenlőtlenségek növekedésének gyorsuló üteme, és végül a jóléti állam támogatására váró társadalmi csoportok szerkezetének és jellemzőinek átalakulása (pl. working poor jelenség stb.) a jóléti állam legitimációs válságához, s ennek eredményeként a szociális biztonság garantálásának jelentős visszaeséséhez vezetett.

A szabadpiac elsőbbségét hirdető közgazdaságtan a nyolcvanas évek közepétől a reneszánszát élte (Pongrácz 2017). A neokonzervatív ideológia – amely a neoliberalizmus és a konzervatívizmus sajátos kombinációja –, egyre erősödő támadást intézett a jóléti állam ellen, minden fegyverét felvonultatva, hogy gyengítse azt. Elsőre úgy tűnhet, hogy a két ideológia-rendszer nem fér meg egymás mellett. Gamble (1994) azonban amellett érvel, hogy a XX. század végén a neoliberális rendszer kiteljesedéséhez szükség van az erős, de nem kifejezetten szociális célokat szolgáló államra. Jó példa erre Nagy-Britannia, Margaret Thatcher miniszterelnöksége alatt. Úgy sikerült uralkodó közfilozófiává tennie a szélsőséges szabadpiac támogatását, hogy közben megerősítette az állam tekintélyét és cselekvési kompetenciáit. A Thatcher által megvalósított politikai projekt tökéletesen illeszkedett az Új Jobboldal (*New Right*) eszméirányzatához, melynek alapkonceptiója az erős állam és szabadpiac. Az erős államra azért van szükség napjainkban, hogy védelmezze a szabadpiacot (Gamble 1994). A neoliberális ideológia térhódítása a fejlett jóléti államokban is érzékelhető módon hozzájárult az állam szerepével kapcsolatos alapparadigma átalakulásához. Míg korábban a jóléti állam védte a polgárait a szabadpiac okozta kudarctól, most az állam védi a szabadpiacot az állampolgárok szociális biztonságának garantálását szolgáló költségek terhére. Mit eredményezett ez a paradigmaváltás? A legfontosabb következmény a szociális jogok körének szűkülése, a jóléti állam értékalapját jelentő társadalmi szolidaritás csökkenése, valamint a materiális és individuális értékek térhódítása a köz- és magánszférában egyaránt (Rosenvallon 2000; Pongrácz 2017). A kormányzati gondolkodás középpontjába a piaci gondolkodásmód, a vállalkozói habitus, a „befektetési szemlélet” került. Piaci logikával és eszközökkel ígérik csökkenteni a piac okozta társadalmi kudarckokat a peremre szorult társadalmi csoportok körében. A szociális jogokat felváltja a „költség-haszon” elemzés és a szociális befektetés stratégiája, a gondolkodásmódot a verseny előremozdításához kisebb mértékben hozzájáruló szegénység negligálása jellemzi és újra előkerül az „érdemesség és érdemtelenység” kettőssége a támogatás megítélésakor (Pongrácz 2017).

Romke (2012) a *Risk, Risk Perception and Solidarity* című tanulmányában arról értekezik, hogy a tradicionális szolidaritás eltűnésével a jóléti állam vált a kockázattermelés központjává. Azzal a paradox helyzettel találjuk szembe magunkat, amelynek az alapja az, hogy míg korábban a jóléti államnak – mint intézménynek – az volt a feladata, hogy mérsékelje a bizonytalanságokat és csökkentse a társadalmi kockázatokat, addig mára a rendszer logikájából következően saját maga termeli meg válságait. A jóléti államban – mivel piaci alapon szerveződik – mindig is jelen voltak kockázati tényezők. Ezekre a kockázatokra azonban az állam és a társadalom tagjai úgy tekintettek, mint társadalmi kockázatokra (*social risk*), amelyek a legtöbb esetben nem egyéni hibából, hanem a rendszer működésének diszfunkcióból adódtak. Ennek következményeként a társadalmi kockázatok kezeléséhez is kollektív megoldásra van szükség. Ilyen megoldásként szolgáltak a már korábban ismerttetett társadalmi biztonságot szolgáló programok (társadalombiztosítás, alapjövedelem, univerzális szolgáltatások stb.). A neoliberalizmus a társadalomban jelen lévő kockázati tényezőket úgy interpretálja, hogy a bizonytalanság, a biztonság elvesztése egyéni hibából és gyengeségekből fakad, így a megoldás keresése, a biztonság kivívása is egyéni feladat és felelősség (Romke 2012).

Wheelock (1999) *Who dreams of failure?* című munkájában azonban felteszi a kérdést, hogy ha a kockázattermelés a rendszer működési logikájából fakad, és rendszer alapja a neoliberális kapitalizmus, akkor a kockázatokat és bizonytalanságokat a szabályozatlan kapitaliz-

mus termeli. Kijelenthetjük-e mindezek alapján, hogy a jóléti állam a Beck-i értelemben vett kockázat társadalommá (*risk society*) transzformálódott? Romke (2012) emellett érvel. Megítélése szerint a jóléti állam a globalizáció és az individualizáció hatására kockázat társadalommá vált, és egy új kockázati kultúra (*new risk culture*) létrejöttét eredményezte. Az új kockázatok (*new risk*) különböznek a régi kockázatoktól, és emiatt más e kockázatok társadalmi megítélése, illetve más a hajlandóság is e kockázatok megosztására és következményeik kezelésére.

Az új társadalmi kockázatok, amelyekkel az emberek ma az életük során szembesülnek, a posztindusztriális társadalomba való átmenettel járó társadalmi és gazdasági változások miatt alakulnak ki. Taylor-Gooby (2005) négy fontos új kockázati elemet emel ki:

- a gazdaságilag aktív férfiak aránya csökken;
- az idősek számának a növekedése hatással van a szociális ellátásra, különösen a nyugdíjak és az egészségügyi ellátások körére;
- a munkaerőpiaci változások szorosabbra fűzték az oktatás és a foglalkoztatás közötti kapcsolatot;
- a magánszolgáltatások bővülése, amely az állami szolgáltatások korlátozásának eredményeként alakul ki.

Az új kockázatok társadalmi hatását két pozícióból tudjuk vizsgálni: az állampolgárok, illetve a kormányzat szemszögéből. Az új kockázatok egyénekre gyakorolt hatása ugyan jóléti modelleként eltérő, de a különbözőségek ellenére, négy általánosan megfigyelhető jellemzőt ki tudunk emelni:

1. Az új kockázatok sikeres kezelése különösen fontos a sérülékeny csoportok szempontjából, mivel a kockázatok sikertelen kezelése súlyos következményekkel járhat a szegénységre, illetve a jövőbeli esélyekre nézve.
2. Az új kockázatok általában a fiatalabb életszakaszban érintik az embereket – nem úgy, mint a régi kockázatok –, mivel elsősorban a munkaerőpiaci belépéshez és a családalapításhoz kapcsolódnak, nem pedig az egészségügyi ellátással és/vagy a nyugdíjakkal kapcsolatosak, amelyek kezelésére még működnek a tradicionálisan kialakított társadalombiztosítási rendszerek.
3. Azoknak a csoportoknak a tagjai, akik sikeresen kezelik a fizetett munkába való átmenetet, az új társadalmi kockázatok kevésbé súlyosak. Viszont akik nem jutnak megfelelő képzéshez vagy oktatáshoz, vagy akik nem részesülnek a család vagy az állam által biztosított gondozásban, egyre kevesebb esély van a közösség támogatására.
4. Az új kockázatok többnyire a munkaerőpiacot és a családi életet érintik, ennek értelmében az állami intervenció olyan területekre terjedne ki, amely a régi kockázatok perspektívájából a magánszféra területei (különösen a családi élet). Mindez átrajzolná a köz- és magánélet határait (Taylor-Gooby 2005).

Mindemellett és a fent említett új kockázatok jellemzőit összefoglalva fontos kiemelni, hogy a bizonytalanságok az új kockázati társadalomban nem csupán egyes csoportokat, rétegeket érintenek, hanem „átjárják” az egész társadalmat. Bár tény, hogy a kiilleszkedés veszélyének elsősorban az alsóbb társadalmi osztályok vannak kitéve (Lorey 2015; Beck-Gernsheim 2002).

A jóléti állam „aranykorában” a redistribúció a közvetlen „vesztesek” veszteségeit pótolta, mert a transzferek költségeit a folyamatos gazdasági növekedés mérsékelni tudta. Magasabb

jövedelmű csoportoknak sem volt olyan „fájdalmas” a vesztesek kompenzálása, mert a magasabb jövedelmek ellensúlyozták az adóemelkedést. Az általános megszorítások korában a redistribúcióra irányuló társadalmi konszenzus, s a transzferjövedelmek eszköztára már nem áll rendelkezésre. A megváltozott körülmények között a jóléti állam régi kockázat politikája él, s ez az „állami kiadások további bővítésére irányuló kötelezettségvállalások” fokozatos erodálásához vezet (Taylor-Gooby 2005: 9). A kormányzati politika perspektívájából az új kockázati tényezők megjelenése a következő kihívásokkal jár:

- A posztindusztriális társadalomban a kormányzatnak már azzal a problémával kell szembenéznie, hogy hogyan igazolja a megszorításokat (már nem az a kérdés, kinek adjon, hanem az, hogy kinek és miért ne adjon ellátást/szolgáltatást).
- Az új kockázatok bizonyos alcsoportokat érintenek a legsúlyosabban. Ez olyan politikai megosztottsággal járhat, amely nem illeszkedik a hagyományos osztály- és pártstruktúrához. Míg a régi jóléti kockázatok kezelését a demokratikus osztályharc jellemezte, addig az új jóléti kockázatok megjelenése veszélyeztetheti bizonyos korábban támogatott csoportok már megszilárdított érdekeit, ellátási formáit.
- A régi kockázati politikák arra irányultak, hogy támogassák az embereket, amikor olyan életrészekben vannak, hogy a szükségleteik nem teljesülnek. Az új kockázatpolitika eszköztára ezzel szemben a fizetett munka általi „öntámogatáson” alapszik, egy erősödő „rekommodifikációs folyamat” tanúi lehetünk.⁴
- Az új kockázatkezelési politikában az állam támogatások helyett inkább a különböző választási lehetőségek és bizonyos magatartási minták ösztönzésével elégíti ki az igényeket. A biztonságot garantáló támogatások így egyéni „kísérletezgetés” és a hatalom által elvárt magatartási minták betanulása árán érhetőek el (Taylor-Gooby 2005).

A változások lényegét jól kifejezi, hogy míg korábban a jóléti állam kockázatmenedzselő (*risk management*) stratégiájának kiemelt eszközei a redistribúció és az univerzális szolgáltatások körének biztosítása volt, addig ma az általános bizonytalanság korában, a „*new welfarism*” jegyében az államot az emberi tőkébe való befektetés, valamint az individuális lehetőségek/erőforrások hangsúlyozása jellemzi (Taylor Gooby 1997; Romke 2012). Az új kockázati jólétben kevésbé beszélhetünk állami „*risk management*”-ről, helyette inkább az egyéni kockázatmenedzselésre kerül a hangsúly. A Baldwin (1990) által leírt szolidaritáson alapuló jóléti állam (*solidaristic welfare state*) – ahol a kockázatokat az állam menedzseli, és azok megoszlanak a társadalomban – egyre kevésbé érvényesül napjainkban, helyét a piaci elveken működő befektető jóléti állam veszi át (Cantillon 2011; Hemerijck 2013; Kuitto 2016; Csoba 2017).

Giddens szerint (1991, 2007) a társadalmi és gazdasági modernizáció kezdetben elősegítette a jóléti állam létrejöttét. Mára azonban úgy tűnik, ez a folyamat a visszájára fordul, és inkább arról beszélhetünk, hogy a piac érdekeinek előtérbe helyezése aláássa a jóléti állam alapjait. Ez a folyamat Beck (1992) és Giddens (1991) szerint a második modernitásba mint konstrukcióba van beágyazódva, és két *alappillérre* épül. Az első pillér a politika és a gazdaság azon tevékenysége, amely a minél nyitottabb gazdaságok felé való elmozdulást hangsúlyozza. A másik pillér pedig olyan társadalmi és kulturális fejlődés, amely a nyitott társadalom jegyév-

⁴ A jóléti ellátásokat feltételekhez, többnyire munkavégzéshez kötik.

ben fogalmazódik meg. Amíg az első pillér a *globalizáció*hoz kapcsolódik, addig a másik az *individualizáció*hoz (Romke 2012).

A globalizáció megnövelte a társadalmi és gazdasági mobilitást. A globalizációnak két karktervonását tudjuk megkülönböztetni. Az egyik „lerombolja” a nemzetállami határokat, és ezzel hozzájárul az individualizáció folyamatához, mivel növeli az egyén választási szabadságát. A globalizáció másik jellemzője, hogy a fentiekkel párhuzamosan új kötelekeket hoz létre távoli szereplők között, akik egyre inkább függenek egymástól a globális hálózaton belül (Romke 2012; Beck-Gernsheim 2002; Giddens 1991). A globalizáció az individualizációval együtt megnyitja a nemzetgazdaságokat és társadalmakat is. Mivel a jóléti államok a nemzetállamokra épülnek, és a globális folyamatok erősödésével a nemzetállamok fokozatosan sebezhetővé válnak, erőteljesen gyengülnek a jóléti funkciói is. A globalizáció csökkenti a nemzetállamok intézményi kapacitásait – veszélyeztetve a jóléti állam fiskális alapjait –, mivel a tőke és a pénzügyek is egyre inkább globálissá váltak. Ebben a folyamatban azoknak az intézményeknek a funkciója is jelentős mértékben erodálódik, amelyek a társadalmi biztonság fenntartásáért felelősek (Romke 2012).

Az individualizáció alatt az egyéneknek azt a szabadságát értjük, amelynek köszönhetően képesek megszervezni a saját életüket. Ez azáltal valósulhat meg, hogy a társadalmi kapcsolatok egyre kevésbé válnak kényszerítővé. Az individualizációt a szociológia különböző módon operacionalizálja (Romke 2012). Inglehart (1977) a *The Silent Revolution* című művében a változó értékek mentén méri. Ebből a szempontból az individualizáció olyan posztmaterialista értékek fontossá válását hozta el, amelyek középpontjában az egyéni szabadság és az önmegvalósítás áll (Inglehart 1977). Ezzel szemben Giddens (1991, 2007) az individualizáció hatását a megnövekedett társadalmi reflexivitásban látja. Achterberg-Raven (2012) szerint az individualizációnak két típusát érdemes megkülönböztetni. A kulturális individualizáció a már említett egyéni szabadság, az önmegvalósítás lehetőségének a növekedését jelenti. Az individualizáció strukturális megközelítése viszont azt hangsúlyozza, hogy az egyént körülvevő társadalmi struktúrák miként hatnak annak döntéseire.

Ha a jóléti állam szempontjából vizsgáljuk a strukturális individualizációt, akkor Beck-Gernsheim (2002), valamint Giddens (1991) alapján arra a megállapításra juthatunk, hogy a második modernitás velejárója a strukturális intézmények meggyengülése. Kézenfekvő a kérdés: hogyan hatottak az egyén társadalmi biztonságára az eltűnő intézményi garanciák?

A választ az első és a második modernitás⁵ összehasonlítása során kapjuk (Beck-Gernsheim 2002). A jóléti állam az első modernizáció terméke. Az első modernizáció először lerombolta a feudális társadalmat a XIX. században, majd megteremtette a jóléti állam alapját, az ipusztériális társadalmat (Beck 1992). Az első modernitás alapja a nemzetállam, a kollektív identitás, amelyet a család, az osztály, etnika csoport testesít meg. Központi gondolata a teljes foglalkoztatottság (még ha a gyakorlatban nem mindig valósul meg), valamint a termelésnek olyan módja, amely képes biztosítani a teljes foglalkoztatást. A második modernitás az individualizáció, a globalizáció, a munkanélküliség és az ökológiai válság erősödésével pont ezeket az elveket kérdőjelezi meg. A második modernitás alapvető jellemzője, hogy az első modernitás intakt pontjait, intézményeit (pl. jóléti állam, nukleáris család, közösség, etnikai csoport stb.)

⁵ A második modernitás fogalom helyett a szakirodalom legtöbbször a posztmodern kifejezést használja (Giddens 1991).

leépíti (Beck-Gernsheim 2002). Mindezek eredményeként az egyén reflexivitása az intézmények felé megnőtt, ugyanis ontológiai biztonságát már csak azáltal képes fenntartani, ha folyamatosan monitorozza a környezetét annak érdekében, hogy a helyes cselekvési irányt megtalálja (Beck 1992; Giddens 1991). A leépítést egyben egy kiszervezés is jellemzi. Azok a funkciók, amelyeket korábban a jóléti állam intézményei láttak el, a piacosság jegyében magánvállalkozásokhoz és különböző szervezetekhez kerülnek (Beck-Gernsheim 2002).

Az első modernitás intézményeinek abból a szempontból volt jelentősége, hogy bár erősen determináltak és korlátozták az egyént, viszont képesek voltak olyan „keretet” alkotni, amelyen belül garantálták az egyén biztonságát, valamint megteremtették a hosszútávú tervezés lehetőségét. Ezek a referenciapontok kijelölték a gondolkodásnak azt a horizontját, amelyen belül a tervezésnek és a cselekvésnek történnie kell. Mindezek értelmében a jóléti államot értékelhetjük referenciapontként. A jóléti állam a társadalom tagjait az intézményein, valamint a szabályok és feltételek hálózatán keresztül integrálta (Beck-Gernsheim 2002). A szabadság és biztonság relációjában a serpenyő mérlege a biztonság felé billent, ugyanis a jóléti állam elsődlegesen a biztonságra helyezte a hangsúlyt, ellenben a szabadsággal, amelyet ugyan a lehető legnagyobb mértékben, de meghatározott keretek között biztosított. Az első modernitás társadalmának a hívószava a „kell”. Ahhoz, hogy biztonságban érezd magad, bizonyos dolgokat meg „kell” tenni. A második modernitás során megvalósuló dereguláció a „kell” fogalmát a „lehet” fogalmára cserélte. A tervezés, a jól átgondolt döntések helyébe a határtalan szabadság és a gyors válaszok léptek (Han 2019). A biztonság feláldozásra került a szabadság oltárán. Ez a szabadság azonban – Han terminológiájával élve – egy paradox szabadság⁶. Az individualizáció, az önmegvalósítás szabadsága, amely Han szerint végül a kényszerességhez, s a biztonságot garantáló intézmények súlytalanná válásához, a jóléti állam kiüresedéséhez vezetett (Han 2019).

ÖSSZEGZÉS

A társadalmi biztonság legmagasabb szintjét a XX. század második felében, a jóléti államok létrejöttével és kiteljesedésével érte el. A gazdasági növekedéssel együttjáró problémák a társadalom egyre szélesebb rétegét érintették, emiatt elkerülhetetlen volt ezen csoportok befornása a biztonsági háló alá. A jóléti állam a '70-es évek elejére Európa legtöbb államában a bölcsőtől a sírig tartó biztonságot garantáló rendszerré vált (Hill 1999). A mindenkire kiterjedő társadalmi biztonság azonban hosszú és rögös utat járt be az elmúlt fél évszázad során. A XX. század végére megremegtek a jóléti állam alapjai. Olyan erők intéztek „támadást” ellene, amelyek alapjában kérdőjelezték meg annak létét és intézkedéseit. A globalizáció által teremtett új környezetben, az állam és a piac konszenzusán alapuló jóléti állam inkompatibilissé vált (Pierson 2006). A második modernitás beköszöntével, a globalizáció, a neoliberalizmus és az individualizáció jegyében megkezdődött a jóléti állam újrakonstruálása. Ennek leglátványosabb jele a szabadság és biztonság viszonyának felborulása volt. A jóléti állam központi gondolata, hogy csak akkor cselekedhetek szabadon, ha a biztonságom garantálva van (Rotschild

⁶ Beck-Gernsheim (2002) a *precarious freedom* (bizonytalan szabadság) fogalmával jelöli a szabadságnak ezt az állapotát.

1995; Ferge 1994). A neoliberais filozófia pontosan ezt a biztonságra épülő rendszert kérdőjelezte meg az emberi szabadság nevében. A jóléti állam intézményeinek leépítésével maga az állam vált a bizonytalanságok és kockázatok létrehozásának eszközévé. A jóléti állam szolidaritáson alapuló „risk management” stratégiája a szolidaritás eltűnésével és az individualizmusra épülő értékrend megerősödésével működésképtelenné vált. Mindemellett a társadalmi/jóléti intézmények meggyengülésével a társadalom tagjai elvesztették azokat az orientációs pontokat, amelyek bár bizonyos szinten korlátozták, mégis lehetővé tették számukra a hosszútávú tervezést és a biztonságot garantáló cselekvési irányok megtalálását. A megváltozott gazdasági és társadalmi környezetben az egyén magára van utalva.

A biztonság fejlődési folyamatának elemzését követően megállapíthatjuk, hogy a társadalmi biztonság lineáris fejlődési iránya megkérdőjelezhető. A XX. század közepén úgy tűnt, hogy a nemzetállam, majd pedig az azon alapuló jóléti állam képes a társadalmi biztonság legmagasabb szintjét megvalósítani. A globalizáció és az individualizáció XX. század végi kiteljesedésével azonban nyilvánvalóvá vált, hogy az állam nem szükségszerűen garantálja a társadalmi biztonságot. A második modernizációval együttjáró dereguláció új bizonytalanságok egész sorát hívta életre, s a biztonság garanciáját egy paradox szabadságfogalomra cseréltük (Rotschild 1995).

IRODALOM

- Achterberg, P. – Raven, J. (2012): Individualisation: A Double-edged Sword. In: Romke, van der V. – Mara, Y. – Achterberg, P. (eds.): *The Transformation of Solidarity Changing Risks and the Future of the Welfare State*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 49–69. <https://doi.org/10.1515/9789048515318-004>
- Arends, M. J. (2008): From Homer to Hobbes and Beyond – Aspects of ‘Security. In: Brauch, G., H. (et al.): *Globalization and Environmental Challenges. Reconceptualizing Security in the 21st Century*, Berlin/Heidelberg: Springer, 263–279. https://doi.org/10.1007/978-3-540-75977-5_17
- Baldwin, P. (1990): *The Politics of Solidarity. Class Bases of the European Welfare State 1875–1975*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511586378>
- Balogh I. (2013): Biztonságméletek. *Nemzet és Biztonság* (3–4): 36–56. https://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/nb_2013_3-4_04_balogh_istvan_-_biztonsagelmeletek.pdf (Utolsó letöltés: 2023. 12. 29.)
- Barr, N. (2009): *A jóléti állam gazdaságtana*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Beck, U. (1992): *Risk Society. Towards a New Modernity*. London: SAGE Publications.
- Beck, U. – Gersheim, B. E. (2002): *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London: SAGE Publications. <https://doi.org/10.4135/9781446218693>
- Bourbeau, P. (2015): A multidisciplinary dialogue on security. In: Bourbeau, P. (ed.): *Security. Dialogues Across Disciplines*, Cambridge Cambridge University Press, 1–22. http://www.philippebourbeau.net/wp-content/uploads/2017/03/Bourbeau_Introduction_Security_

- Dialogue-across-Disciplines_CUP_2015.pdf (Utolsó letöltés: 2023. 12. 29.) <https://doi.org/10.1017/CBO9781316227671.001>
- Cantillon, B. (2011): The paradox of the social investment state: growth, employment and poverty in the Lisbon era. *Journal of European Social Policy*, December 21(5): 432–449. <https://doi.org/10.1177/0958928711418856>. <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0958928711418856> (Utolsó letöltés: 2024. 04. 23.)
- Castel, R. (2005): A társadalmi biztonság elvesztése. *Esély* (6): 42–66. (Utolsó letöltés: 2023. 12. 29.)
- Csoba J. (2017): Gondoskodó állam, aktív állam, befektető állam. A foglalkoztatáspolitikai és a jóléti modellváltás néhány összefüggése. *Socio.Hu Társadalomtudományi Szemle*, 7(1): 1–26. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2017.1.1>
- Elias, N. (2000 [1939]): *The Civilizing Process. Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Esping-Andersen, G. (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton: Princeton University Press. <https://doi.org/10.1177/095892879100100108>
- Felméry Z. (2015): Középpontban a biztonság. A prepolitikai állapottól a politikai társadalomig. *Nemzet és Biztonság* (6): 136–142. https://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/nb_2015_6_10_felmery_zoltan_-_kozepontban_a_biztonsag_a_prepolitikai_allapotol_a_politikai_tarsadalomig.pdf (Utolsó letöltés: 2023. 12. 29.)
- Ferge Zs. (1994): Szabadság és biztonság. *Esély*, 5: 3–25. https://www.esely.org/kiadvanyok/1994_5/ferge.pdf (Utolsó letöltés: 2023. 12. 29.)
- Ferge Zs. (1997): És mi lesz, ha nem lesz? Az állam és a civilizációs folyamat. In: Gombár Cs. – Hankiss E. – Lengyel L. (eds.): *És mi lesz ha, ha nem lesz? Tanulmányok az államról a század végén*, Budapest: Helikon-Korridor, 120–146.
- Gamble, A. (1984): *The Free economy and the Strong State*. London: Palgrave.
- Giddens, A. (1991): *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (2007): *Beyond Left and Right. The Future of Radical Politics*. Cambridge: Polity Press.
- Goodin, E. R. (1986): *Protecting the Vulnerable. A Reanalysis of Our Social Responsibilities*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Gros, F. (2019): *The Security Principle. From Serenity to Regulation*. London: Verso.
- Hamilton, T. J. (2013): *Security. Politics, Humanity, and the Philology of Care*. Princeton: Princeton University Press. <https://doi.org/10.23943/princeton/9780691157528.001.0001>
- Han, C. B. (2019): *A kiegészítő társadalma*. Budapest: Typotex.
- Hemerijck, A. (2013): *Changing Welfare States*. Oxford: Oxford University Press.
- Hill, M. (1999): Insecurity and social security. In: Vail, J. – Wheelock, J. – Hill, M. (eds.): *Insecure Times. Living with insecurity in contemporary society*, London: Taylor & Francis 91–106.
- Hobbes, T. (1998): *Leviathan*. Oxford: Oxford University Press.

- Huber, E. – Stephens, D. J. (2001): *Development and Crisis of the Welfare State. Parties and Policies in Global Markets*. Chicago: The University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226356495.001.0001>
- Inglehart, R. (1977): *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Kuitto, K. (2016): From social security to social investment? Compensating and social investment welfare policies in a life-course perspective. *Journal of European Social Policy*, 26 (5): 442–459. <https://doi.org/10.1177/0958928716664297>
- Locke, J. (1986 [1660]): *Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról*; bev., jegyz. Kontler L., ford. Endreffy Z. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Lorey, I. (2015): *State of Insecurity. Government of the Precarious*. London: Verso.
- Pierson, C. (2006): *Beyond the Welfare State? The New Political Economy of Welfare*. Cambridge: Polity Press.
- Pongrácz A. (2017): Az állam gazdaságpolitikai szerepvállalásának változásai. *PRO PUBLICO BONO – Magyar Közigazgatás* 2017/3, 168–195. [https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/20.500.12944/12554/09_Pongr%^c3%^a1cz%²0Alex_WEB-PPB_2017_3-10.pdf?sequence=1&isAllowed=y](https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/20.500.12944/12554/09_Pongr%c3%a1cz%20Alex_WEB-PPB_2017_3-10.pdf?sequence=1&isAllowed=y) (Utolsó letöltés: 2023. 12. 29.)
- Romke, van der V. (2012): Risk and the Welfare State. In: Romke, van der V. – Mara, Y. – Achterberg, P. (eds.): *The Transformation of Solidarity Changing Risks and the Future of the Welfare State*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 13–31. <https://doi.org/10.1515/9789048515318>
- Rosenvallon, P. (2000): *The New Social Question. Rethinking the Welfare State*. Princeton: Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400823482>
- Rotschild, E. (1995): What Is Security? *Daedalus* (124/3): 53–98. <https://www.jstor.org/stable/20027310> (Utolsó letöltés: 2023. 12. 29.)
- Szamuely L. (1985): *A jóléti állam ma*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Székely I. – Somody B. – Szabó M. D. (2017): Biztonság és magánélet. Az alkumodell megkérdőjelezése és meghaladása. *Replika* 103(3): 13–36. (Utolsó letöltés: 2023. 12. 29.)
- Taylor-Gooby, P. (1997): In Defence of Second-best Theory: State, Class and Capital in Social Policy. *Journal of Social Policy* 26(2): 171–192. https://www.researchgate.net/publication/231892805_In_Defence_of_Second-best_Theory_State_Class_and_Capital_in_Social_Policy (Utolsó letöltés: 2023. 12. 29.) <https://doi.org/10.1017/S0047279497004996>
- Taylor-Gooby, P. (2005): New Risks and Social Change. In: Taylor-Gooby, P. (ed.): *New Risks, New Welfare. The Transformation of the European Welfare State*, Oxford: Oxford University Press, 1–29. <https://doi.org/10.1093/019926726X.003.0001>
- Temple, W. (1941): *Citizen and Churchmann*. London.
- Tomka B. (2008): *A jóléti állam*. Budapest: Corvina Kiadó Kft.
- Vail, J. (1999a): Insecure times: conceptualising insecurity and security. In: Vail, J. – Wheelock, J. – Hill, M. (eds.): *Insecure Times. Living with insecurity in contemporary society*, London: Taylor & Francis, 1–23.

- Vail, J. (1999b): States of insecurity: the political foundations of insecurity. In: Vail, J. – Wheelock, J. – Hill, M. (eds.): *Insecure Times. Living with insecurity in contemporary society*, London: Taylor & Francis, 41–59.
- Wheelock, J. (1999): Who dreams of failure? Insecurity in modern capitalism. In: Vail, J. – Wheelock, J. – Hill, M. (eds.): *Insecure Times. Living with insecurity in contemporary society*, London: Taylor & Francis, 23–41.
- Wincott, D. (2013): The (golden) age of the Welfare State: Interrogating a conventional wisdom. *Public Administration* 91(4): 806–822. (Utolsó letöltés: 2024. 04. 23.) <https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.2012.02067.x>